

Srednjovjekovni Šarengrad i njegovi gospodari

Stanko Andrić

Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod, Republika Hrvatska

U prilogu se usporedno prati povijest srednjovjekovnoga trgovišta Šarengrada i smjena njegovih feudalnih gospodara od 13. do 16. stoljeća. Na temelju dostupnog izvornog gradiva slaže se fragmentarna slika o šarengradskoj utvrdi, vlastelinstvu, franjevačkom samostanu i crkvama. Nastoje se rasvijetliti okolnosti pod kojim su Šarengrad stjecale i gubile poznate i manje poznate plemićke i velikaške obitelji Kukujevački-Šarengradski, Morović, Geréb od Vingárta, Perényi i naposljetku Török od Enyinga. Sudbina franjevačkog samostana rekonstruirana se sve do pokušaja njegova oživljavanja pod osmanskom vlašću potkraj 16. stoljeća.

1. Prvi gospodari: župan Enard i Kukujevački

Ako u povijest srednjovjekovnoga Šarengrada uključimo genealogiju njegovih gospodara, onda se izlaganje te povijesti može početi zaista izdaleka. Pokušat ćemo je ovdje iznijeti u glavnim crtama. Početkom 13. stoljeća, u vrijeme ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II. (1205.-1235.), među ugarskim se velikašima javlja stanoviti Smaragdus, po svemu sudeći pridošlica iz francuske grofovije Šampanje. On jednu za drugom obnaša časti kraljevskog suca (1205.-1206.), erdeljskog vojvode (1206.-1207.), potom biharskog, požunskog i napokon (1222.) bačkog župana. Za svoj je rod utemeljio premonstratski samostan u Zsámbéku, zapadno od Budima. Imao je tri poznata sina, Enarda (Ajnarda), Smaragda i Gileta. Smaragd mlađi bio je, između ostalog, kaločko-bački nadbiskup 1257.-1265., a navodno su ga ubili njegovi sluge. Giletovo potomstvo kasnije se uglavnom naziva *de Sambok*, odnosno Zsámboki ili Zsámbeki, prema središnjem posjedu sa samostanom.¹ Enard (*Eynardus*, *Enardus*), pak, spominje se kao vukovski župan 1244. i 1246., a 1257. sudi u sporu oko neke zemlje kod Virovitice i pritom nosi naslov kraljičina predstojnika konjušnice i župana Hlohoveca (*de Golgoch*).² Kraljevi su cijenili njegovo vjerno služenje pa je stekao dosta posjeda, napose u vukovskoj županiji. Tako je 1275. od Ladislava IV. Kumanca dobio mnogo posjeda oko Bosuta i uz Dunav, uključujući posjed zvan *Athya*.³ Pod

¹ Mór Wertner, "Smaragd vajda és utódai", *Turul* 15. (1897), 189-192; v. i Gyula Kristó (gl. ur.), *Korai magyar történeti lexikon (9.-14. század)* (Budapest, 1994.), 749.

² Gusztáv Wenzel, *Árpádkori új okmánytár / Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, 12 sv. (Budimpešta, 1860.-1874.), 7: 181, br. 117; 209, br. 137; 467-9, br. 330 = Tadija Smičiklas et alii, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 18. sv. (Zagreb, 1904.-1990.), 4: 288-9, br. 253; 5: 80-82, br. 598. Usp. Mór Wertner, "Az Árpádkori megyei tisztviselők", *Történelmi tár* 21 (1898.), 116.

³ Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 5 sv. (Budapest, 1890.-1913.), 2: 278-9, 328, navodi za to ispravu što se nalazila "u zbirci Povijesnog društva u arhivu Madarskog nacionalnog muzeja". Ta je

tim se imenom u srednjem vijeku krije današnji Šarengrad. Mađarska riječ *atya* znači 'otac', a u srednjovjekovnoj Ugarskoj bilo je i drugih mjesta koja su se tako nazivala (npr. u županijama Veszprém, Szatmár i Bereg).

Enard Smaragdov ostavio je tri poznata nasljednika, Nikolu, Smaragda i Ivana.⁴ Nikola se spominje 1276, a središte njegova posjeda bili su Kukujevci, po kojima se njegovi potomci zovu Kukujevački (mađ. Kükei, prema srednjovjekovnom imenu toga naselja, Küke odnosno lat. *Kwke*; oblik *Kwkwyewcz* zapisan je prvi put 1484).⁵ Središte Smaragdova posjeda bilo je mjesto Görögmező ili Kerekmező ('grčko polje' ili 'okruglo polje'), to jest kasniji Grk, odnosno današnje Višnjićevo na donjem Bosutu. Otud se njegovi potomci obično zovu *de Geregmezew*, a uz to nose i nadimak *Wer* ili *Weer* (mađ. *vér* 'krv').⁶ Napokon, Ivan Enardov dobio je neke posjede između Bosuta i Save, na kojima mu je 1276. kralj oprostio davanje poreza slavenskom banu.⁷

Šarengrad se nalazio u sklopu posjeda koji su pripali Nikoli Enardovu, odnosno Kukujevačkima. I njega su baštinila tri poznata sina, Beke, Ladislav i Enard. (*Vidi Prilog 1.*) Ladislav Kukujevački bio je njitranski župan 1326.-1333., posljednjih nekoliko godina zajedno sa svojim bratom Enardom. U kasnijim izvorima nosi i pridjev *de Athya*, to jest Šarengradski. Imao je nadimak *Zaar*, to jest mađ. *Szár*: taj se pridjev u nekim latinskim dokumentima prevodi kao *Calvus* 'čelav, plješiv', ali mu je izvorno značenje zapravo 'obrijane glave', u smislu mađarskog pretkršćanskog običaja, pa je tako preneseno i kasnije značenje te riječi zapravo 'poganin'. Pál Engel pretpostavlja da je upravo taj Ladislav Szár podigao tvrđavu u Atyi-Šarengradu, koja se po njemu prozvala *Szárvár, što je zatim posredstvom pučke etimologije dalo slavensko ime Šarengrad.⁸ Vjerojatno je to ipak samo koincidencija (szár - šaren). Naime, oblik *Szárvár* nije uopće nikada bio zabilježen, a današnji oblik, Šarengrad, javlja se prvi put mnogo kasnije, početkom 18. stoljeća. Osim toga, tvrđava u Šarengradu spominje se prvi put tek početkom 15. stoljeća i uvijek se naziva *castellum Atya* ili *Atyavár*.⁹

zbirka danas u sastavu predmohačkog fonda (Diplomatikai levéltár = DL) Mađarskog državnog arhiva. No, ispravu iz 1275. ne spominje Imre Szentpétery, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, 2. knj. u 4. sv., potonja dva prir. Iván Borsa (Budapest, 1923.-1987). Usp. Stjepan Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća*, 1. dio (Zagreb, 1940.), 36, 178.

⁴ O rodoslovlju Enardovih potomaka v. i Dezső Csánki, "Ajnárd-fiak és Matucsinaiak", *Századok* 27 (1893.), 217-226. Wertner, "Smaragd", 190 i 192, drži da je Enard Smaragdov, vukovski župan, imao sinove Enarda mlađeg, Nikolu i Smaragda, pa da je spomenuti Ivan bio sin toga Enarda mlađeg. Prema Wertneru se i isprava iz 1275. tiče Enarda mlađeg.

⁵ Csánki, *Magyarország*, 2: 328. Na podatak za godinu 1276. upućuje Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája, 1301-1457*, 2 sv. (Budapest, 1996.), 2: 137-8, ali ne navodi izvor.

⁶ Usp. Engel, *Magyarország*, 2: 87; Csánki, *Magyarország*, 2: 311; Georg Heller i Karl Nehring, *Comitatus Sirmiensis* (München, 1973.), 196-7; Engel, *Magyarország*, 1: 457, pretpostavlja da su članovi te loze podigli tvrđavu *Werwar* (mađ. *Vérvár*, hrv. *Virgrad*) kod Otoka.

⁷ Wenzel, *Árpádkori*, 12: 173-4, br. 147 = Smičiklas, *Codex*, 6: 179-180, br. 165. V. i Wenzel, *ibid.* 12: 603-4, br. 484; 509-510, br. 420.

⁸ Neke isprave o Ladislavu Száru v. u Imre Nagy, *Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis*, 6 svezaka (Budapest, 1878.-1891.), 2: 339, br. 301 (*item magister Henardus filius magistri Nicolai filii Henardi frater eiusdem domine pro se et magistro Ladislao dicto Calvo fratre suo, item pro Dominico filio Beke fratris sui ...*); 2: 551-2, br. 473 (*magistri Ladislao dicto Zaar comite Nitriensi*); 5: 187-195, br. 93. Usp. Engel, *Magyarország*, 1: 159, 270; 2: 138. Engelowu pretpostavku o *Szárváru prihvaća i Tibor Koppány, *A középkori Magyarország kastélyai* (Budapest, 1999), 112; slično kratko ponavlja i László Gere, "Várak a Szerémségben", u: Tibor Kollár (ur.), *A középkori Dél-Alföld és Szér* (Szeged, 2000.), 358. O značenju riječi *szár* i primjere srednjovjekovne upotrebe v. kod: István Szamota, *Magyar oklevél-szótár*, prir. Gyula Zolnai (Budapest, 1902.-1906.), col. 886, s.v. *szár* (2); C. A. Macartney, *The medieval Hungarian historians - a critical and analytical guide* (Cambridge, 1953.), 20 i bilj. 3.

⁹ Csánki, *Magyarország*, 2: 268; Heller i Nehring, *Comitatus Sirmiensis*, 159-160.

Sigurno je da je u vrijeme Ladislava 'Obrijane glave' Kukujevačkog alias Šarengradskog naselelje Šarengrad bilo središte crkvene župe, koja se nalazila u sklopu markijskog arhidakonata. O tome svjedoče računi izvanredne papinske desetine, koja je u Ugarskoj pobirana 1332.-1337. O Šarengradu imamo sedam bilježaka od 1332. do 1335.:

[...] ecclesie beati Petri de Achan XII. banales.

Item ecclesia de Agay vacat.

Item Jacobus de Agka solvit II. grossos.

Item Jacobus sacerdos de Aga solvit VIII. banales.

Item Jacobus de Aga.

Item Nicolaus de Aga solvit I. grossum.

Item Jacobus de Acha solvit VIII. banales.¹⁰

Četiri puta šarengradski svećenik se zove Jakob, a jednom Nikola. U prvoj bilješci navodi se i titular crkve, Sv. Petar. Sudeći po iznosima uplata, Šarengrad je bio malena i relativno siromašna župa. Ukupna uplata njegova župnika iznosila je samo 3 groša i 28 banskih denara, ili ukupno oko 11 groša. To se, pak, jedva može usporediti s uplatom bogate župe poput iločke, gdje su papinski sakupljači primili ukupno osam maraka, to jest gotovo pedeset puta veći iznos nego u Šarengradu! Šarengradskoj uplati bila je mnogo bliža, primjerice, uplata nuštarškog župnika, koja je ukupno iznosila 18 groša.¹¹

2. Ban Ivan Morović

Ladislav Kukujevački ili Šarengradski imao je sina Nikolu, a ovaj Ivana. Taj se Ivan u vrijeme kratkotrajne vladavine Karla II. Dračkog (1385.-86.) priključio protivnicima Žigmunda Luksemburškog, koje su predvodili slavonski posjednici braća Horvati. Kad je njihova stranka u borbama 1387. bila poražena, mahom su izgubili posjede. Iz kasnijih je izvora poznato da je Žigmund tada Ivanu Kukujevačkom ili Šarengradskom oduzeo posjede i dao ih njegovu rođaku Smaragdu ili Šomraku (Somrákos je iskvaren mađarski oblik imena *Smaragdus*), unuku spomenutog Bekea Kukujevačkog. Nekoliko godina potom, Smaragd je umro bez baštinika pa je Žigmund 2. veljače 1398. iste posjede darovao svome vjernom pristaši u Srijemu, Ivanu Moroviću, tadašnjem mačvanskom banu (1397.-1410.).¹² No, pri pokušaju da dobivene posjede izdvoji iz cjeline posjeda potomaka trinaestostoljetnog župana Enarda, Morović je naišao na otpor preostale loze Kukujevačkih, kao i roda Vér de Geregmezew. Zbog toga je Žigmund 17. svibnja 1399. zapovjedio bačkom kaptolu da obavi razgraničenje, o čemu ga je ovaj izvijestio 15. srpnja.¹³ Otud se vidi da se prijemor posebno ticao trećine posjeda Grk (*Geregmezew*) i dvaju obližnjih posjeda, *Brathafalwa* i *Gachalfalwa*. U Žigmundovu se pismu kaže općenito da su to zemlje koje pripadaju vlastelinstvu Šarengrad (*in dicta possessione Athya et aliis possessionibus ad ipsam spectantibus*), a u odgovoru bačkog kaptola takvo se spadanje na vlastelinstvo Šarengrad ističe samo uz posjed *Brathafalwa*.

¹⁰ *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281-1375*. Monumenta Vaticana Hungariae, ser. 1, sv. 1 (Budapest, 1887), 243, 269, 282, 288, 301, 304, 307.

¹¹ V. Stanko Andrić, "Crkvene ustanove srednjovjekovnog Iloka", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29 (1996.), 23; isti, "Benediktinski samostan Svetoga Duha u Nuštru", *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Vinkovci*, 15 (1997.), 78.

¹² Smičiklas, *Codex*, 18: 315-316, br. 211; Elemér Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, 6 sv., posljednja 4 sv. prir. Iván Borsa (Budapest, 1951.-1999.), 1: 573, br. 5192. Usp. Engel, *Magyarország*, 1: 270; Csánki, *Magyarország*, 2: 376. O Ivanu Moroviću v. i János Karácsonyi, "Maróthy János macsó bán élete", *A Békésvarmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat évkönyve*, 13 [1886.-87.] (Békés-Gyula, 1888.), 5-29.

¹³ Smičiklas, *Codex*, 18: 437-8, br. 308; 466-470, br. 327.

Kao što je poznato, poslije katastrofalnog poraza kršćanske vojske kod Nikopolja u rujnu 1396., dio hrvatskih i ugarskih velikaša postavio je za kralja Ladislava Napuljskog, što je izazvalo još nekoliko godina razdora u kraljevstvu. U Srijemu se ponovila slična situacija kao u početku Žigmundove vladavine. Porodica Vér de Geregmezew, kao i njezini dalji rođaci Zsámboki, svrstala se među pristaše Ladislava Napuljskog. 1404. Žigmund im je oduzeo sve posjede i predao ih banu Ivanu Moroviću.¹⁴ Zanimljivo je da se tu ponovno, među posjedima Nikole Véra de Geregmezew, navodi i Šarengrad. Očito je posrijedi vlastelinstvo Šarengrad u širem smislu. Neki dio tog vlastelinstva još su uvijek držali i preostali Kukujevački, naime unuk Enarda mlađeg Ladislav. Taj je dio uključivao i naplatu prijevoza preko Dunava "koji se ondje od davnine ubirao". Godine 1409. Ivan Morović od Ladislava (II.) Kukujevačkog dobio je i taj dio u zamjenu za neki svoj posjed (*jure concambialis permutacionis*), a 27. lipnja te godine kralj Žigmund u Đakovu je na njegovo traženje zapovjedio bačkom kaptolu da ga uvede u dotični dio posjeda, što je kaptol učinio 10. rujna.¹⁵ Time je rod Morovića postao vlasnikom cijelog šarengradskog vlastelinstva.

Duro Szabo držao je da je šarengradski tvrđi grad "sigurno djelo Ivana Morovićkoga".¹⁶ Za to nema čvrstog dokaza. U svakom slučaju, prvi poznati spomen te tvrđave jest spomen u ispravi đakovačkog kaptola od 11. svibnja 1414. U njoj se potvrđuje da spomenuti Ladislav (II.) Kukujevački, pritisnut novčanim neprilikama, daje u zalog na deset godina neki posjed *Abyzlo* u vukovskoj županiji "Perku, Mihoću i Franku Beračkima, bivšim kaštelanima Šarengrada".¹⁷ To su prvi poznati kaštelani šarengradške tvrđave, a vijest o njima najstarija je potvrda o postojanju te tvrđave. Nažalost, ta je vijest dosta neodređena. Iz nje se daju izvesti samo hipotetički zaključci. Znamo da je Ladislav (II.) Kukujevački bio vlasnik dijela šarengradskog vlastelinstva do 1409., ali ne znamo je li baš njegov dio uključivao tvrđavu. Ipak, činjenica da on sklapa ugovor o zalogu upravo s bivšim šarengradskim kaštelanima mogla bi značiti da su oni obavljali tu službu u vrijeme njegova vlasništva, odnosno da su tada bili njegovi službenici, *familiares*. Isto tako, vidjeli smo da je ban Ivan Morović postupno stjecao šarengradski posjed od 1398. do 1409. Kako se već 1414. govori o "bivšim" šarengradskim kaštelanima, nije osobito vjerojatno da bi Morović u tom relativno kratkom razdoblju izgradio tvrđavu u Šarengradu i već smijenio jednu garnituru kaštelana. Vjerojatnije je da je on zatekao tvrđavu što su je izgradili prethodni vlasnici, Kukujevački-Šarengradski, te da su spomenuti kaštelani bili njihovi ljudi.

¹⁴ Mađarski državni arhiv, Dl. 8938; Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, 2: 343, br. 2924; 356, br. 3029. Usp. Engel, *Magyarország*, 1: 270; Csánki, *Magyarország*, 2: 376-7.

¹⁵ Mađarski državni arhiv, Dl. 9567; Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, 2/2: 252, br. 6857; 279, br. 7048. Usp. Csánki, *Magyarország*, 2: 377.

¹⁶ Gjuro Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1920.), 149. Usp. i Mato Batorović, "Šarengrad", u: Vlado Horvat (ur.), *Grad Ilok, Bapska, Mohovo, Šarengrad* (Zagreb, 1994.), 33.

¹⁷ ...*Perko, Myhoch et Frank de Beerck alias castellanis de Achya pro trecentis florenis (...) hinc ad reuolucionem decem annorum integrorum non posse redimere pignori obligasset ymmo obligauit coram nobis...* (Mađarski državni arhiv, DF. 265864). Istu ispravu citira i Csánki, *Magyarország*, 2: 268, prema izvorniku u arhivu grofova Zay u Uhrovcu, pod signaturom D. 36 (danas je arhiv Zay pohranjen u slovačkom Središnjem državnom arhivu u Bratislavi). Regesta donosi Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, 4: 450, br. 1967. Na osnovi te isprave, Engel, *Magyarország*, 1: 270 i 2: 33, zaključuje da su trojica Beračkih bili *familiares* Ladislava Kukujevačkog i kaštelani u Šarengradu "prije 1403.". Do takve je datacije mogao doći jedino računanjem onih deset godina unatrag u odnosu na 1414., ali za to nema temelja. Čini se da je Engel koristio samo Mályuszovu regestu, ne pogledavši izvornu ispravu. Što se tiče Beračkih, nije sigurno da toponim *Beerck* znači današnje seoce Berak kod Slakovaca. Csánki, *Magyarország*, 2: 295 i 367, smješta ga neodređeno u okolice Berkasova, dakle na pola puta između Šarengrada i Kukujevaca. Isto prihvaćaju i Heller i Nehring, *Comitatus Sirmiensis*, 18, a Engel, *Magyarország*, 2: 33, čini se da poistovjećuje naslove Berki i Berekszóí (Berkasovački). Josip Bösendorfer, *Crte iz slavonske povijesti* (Osijek, 1910.), 184, misli da je *Berk(y)* neko "polje Berak" kod Berkasova. Pavičić, *Vukovska župa*, 186, misli da je to današnje selo Berak kod Slakovaca, dakle dosta dalje od Šarengrada i Kukujevaca nego što bi to bio mogući lokalitet kod Berkasova.

3. Osnutak franjevačkog samostana

S nešto više točnosti poznajemo postanak franjevačkog samostana u Šarengradu. Najraniji izvor o njemu jest pismo rimskog pape Inocenta VII. (1404.-1406.), upućeno vikaru bosanske franjevačke vikarije ("provincije"), a ovaj je tada bio Bartol Alvernški.¹⁸ To je vrijeme crkvenog raskola između rimskih i avinjonkih papa. Izdavači Inocentova pisma i povijesna literatura ne slažu se o njegovoj dataciji: Eubel, Fermezdin, Matija Pavić i glavnina hrvatske literature stavljaju ga u 1405, a Wadding i János Karácsonyi¹⁹ u 1404. godinu. U izvorniku datacija glasi: *Datum Viterbii, X. Kalendas Novembris, anno I* Dakle, "u Viterbu, desetog dana prije Kalenda u studenom (tj. 23. listopada), u prvoj godini pontifikata". Inocent VII., pak, izabran je za papu 17. listopada 1404., a posvećen (introniziran) 11. studenoga 1404.²⁰ Budući da se papinski pontifikat računa od dana posvećenja, 23. listopada 1405. još je pripadao u prvu godinu Inocentova pontifikata, pa je to i pravi datum ove isprave.

U njoj papa govori o želji mačvanskog bana Ivana Morovića da "u svom trgovištu zvanom Athia" izgradi za franjevce bosanske vikarije samostan s crkvom posvećenom Duhu Svetom. Papa ovima dopušta da napuče taj samostan i daje im uobičajene povlastice. Konstrukcija osnovne rečenice ili ekspozicije u ispravi (*cum itaque ... ipse ... domum cum ecclesia ... fundaverit, pro parte ipsius ... fuit ... supplicatum*) takva je da je se mora shvatiti da je Ivan Morović već utemeljio samostan, a ne da to tek kani učiniti. No, bosanski franjevci nisu ušli u novi samostan ubrzo potom, najvjerojatnije zato što ga Morović nije brzo dovršio. Tako je Inocentovo dopuštenje potvrdio papa Grgur XII 21. svibnja 1411.²¹ Ali ni tada samostan nije napučen, a zatim se dogodilo nešto što je po svemu sudeći njegovo dovršenje još odgodilo. Naime, u ljeto 1415. Ivan Morović sudjelovao je u vojnom pohodu u Bosnu, koji je završio teškim porazom. Kao i većina ostalih ugarskih vojskovođa, Morović je pao u osmanlijsko zarobljeništvo. Izbavio se tek četiri godine kasnije, pošto je za njega prikupljena i isplaćena golema otkupnina od 40 000 zlatnih florena.²² Prema tome, tek je 1419. Ivan Morović bio ponovno u Ugarskoj i mogao se posvetiti dovršenju svojih pobožnih nakana, zahvalan Bogu što je živ i slobodan. Dana 24. veljače 1420. papa Martin V. još mu je jednom potvrdio dopuštenje u vezi sa samostanom u Šarengradu.²³ To nije bila jedina Morovićeva pobožna zadužbina: isti mu je papa izdao dva dopuštenja (22. srpnja 1419. i također 24. veljače 1420.) da može kamenom sazidati samostan za

¹⁸ Conradus Eubel, *Bullarium franciscanum*, sv. 7 (Rim, 1904.), 180, br. 502 = L. Wadding, *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, 3. izd., 25 sv. (Quaracchi-Rim, 1931.-34.), 9: 603-604. Regest donosi Euzebiju Fermezdin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica* (Zagreb, 1892.), 79, br. 427. Eubel i Fermezdin pogrešno su protumačili *oppidum Athya* kao današnji Opatovac. Matija Pavić, "Župe i crkve (današnje) biskupije bosansko-sriemske u sriednjem vieku", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* 26 (1898.), 199, dvoumi se između Opatovca i Šarengrada, ali u radu "Redovništvo i samostani srednjega vieka u području (današnje) biskupije bosansko-sriemske", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* 31/5 (1903.), 75, znade da je posrijedi Šarengrad. Već je Csánki, *Magyarország*, 2: 277-279, raščistio pomutnju, dokazavši da je *Athya* Šarengrad, a da se Opatovac u srednjem vijeku zvao Apáti (*Apathy*). No, zabludu o tobožnjem franjevačkom samostanu u Opatovcu ponavlja i Rudolf Horvat, *Srijem - naselja i stanovništvo* (Slavonski Brod, 2000.), 166.

¹⁹ Wadding je svoje izdanje isprave datirao godinom 1404., ali prethodno ju je najavio pod godinom 1405. (Wadding, *Annales*, 9: 351-2). János Karácsonyi, *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*; 2 sv. (Budapest, 1922.-4.), 2: 9, ima netočan dan i mjesec (1. studeni).

²⁰ Walter Ullmann, *A short history of the papacy in the Middle Ages* (London, 1974.), 376.

²¹ Fermezdin, *Acta Bosnae*, 93, br. 509, donosi regestu.

²² György Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, sv. 10/6 (Budae, 1844.), 886-892, br. 403. Usp. Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)* (Zagreb, 1902.), 234-235; Ferenc Szakály, "Phases of Turco-Hungarian warfare before the battle of Mohács (1365-1526)", *Acta orientalia Acad. Sci. Hung.* 23 (1979.), 79; Stanko Andrić, "Sablasti u samostanu: jedna epizoda iz ugarsko-bosanske franjevačke povijesti", u: isti, *Potonuli svijet. Rasprave o slavenskom i srijemskom srednjovjekovlju* (Slav. Brod i Osijek, 2001.), 201-205.

²³ Eubel, *Bullarium franciscanum*, 7: 529-530, br. 1437 = Wadding, *Annales*, 10: 362-3. Regeste donose Fermezdin, *Acta Bosnae*, 108, br. 593; Pál Lukacsics, *Diplomata pontificum saeculi XV*, 2 sv. (Budapest, 1931.-1938.), 1: 91, br. 244.

bosanske franjevece posvećen Sv. Ladislavu Kralju u mjestu Vári u Velikovaradinskoj biskupiji Đ naime, taj je samostan već prije bio podigao od drveta.²⁴

Vjerojatno je šaregradski samostan poslije tog Martinova odobrenja uskoro doista proradio, ali o tome opet nema izravne potvrde, koliko zasad znamo. Prva poznata vijest koja svjedoči o aktivnosti samostana Svetog Duha jest zamolba papi Nikoli V. od 6. travnja 1448. da posjetiteljima samostanske crkve podijeli oprost. Tu se ujedno kaže da je takvu povlasticu odobrio i prethodni papa Eugenije IV. (1431.-1447).²⁵ U međuvremenu je, vjerojatno 1434., umro osnivač samostana Ivan Morović. Naslijedio ga je njegov sin Ladislav, koji je, uz ostale službe, bio mačvanski ban 1441.-1443. i koji je umro već 1447.²⁶

Tih se godina zbio i prijeloman događaj među bosanskim i ugarskim franjevcima. Naime, do potkraj prve polovice 15. stoljeća Bosanska je vikarija stekla diljem Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva mnoge samostane, vjerojatno više desetaka samostana, među kojima i samostan u Šaregradu. Na kapitulu vikarije u Ineu kod Arada 1444. godine, ugarski su opservantski samostani otkazali poslušnost vikaru Ivanu de Vaya i odcijepili se, izabравši si za vikara Fabijana iz Bača (1444.-1452.). Ustrojili su vlastitu, Ugarsku vikariju, koja se od samostana Ugarske franjevačke provincije razlikovala po reformnom, opservantskom usmjerenju. Papa Nikola V. priznao je ugarsko-bosanski franjevački raskol bulama iz 1447. i 1448. Nije posve jasno jesu li i samostani Bosanske vikarije na području današnje Slavonije i Srijema odmah pristupili Ugarskoj vikariji, ili je taj proces trajao više godina.²⁷ U svakom slučaju, ugarski su se opservanti na početku svoga osamostaljenja širili i na račun ugarskih franjevaca "konventualaca". Tako su im, na primjer, usvajajući reformu, prišli samostani u Budimu, Ostrogonu i Iloku. Iločki samostan prihvatio je opservanciju i priključio se vikariji na početku druge polovice 15. stoljeća.²⁸

4. Šaregrad i Sv. Ivan Kapistran

Poslije uspješne obrane Beograda od Osmanlija u ljeto 1456., talijanski franjevac Ivan Kapistran, jedan od predvodnika opservantske "familije", odlučio je provesti svoje zadnje dane u Iloku i ondje se dati sahraniti. Jedan od njegove talijanske subraće, Ivan iz Tagliacozza, ostavio je o tome potanka izvješća. On je u dva opsežna pisma koja je naručio Jakov Markijski, Kapistranov drug i također svetac, napisana 1460. i 1461. prikazao pripreme za beogradsku bitku i njezin tijek, odnosno Kapistranove posljednje mjesece i smrt u Iloku. U ovom drugom pismu spominje se nekoliko puta samostan u Šaregradu.

Sredinom kolovoza 1456. Kapistran se nalazio u Slankamenu, pobolijevajući od neke zaraze, a uz njega je bilo dvanaestero subraće različitih narodnosti. Budući da su trojica od njih također oboljeli, poslao ih je na liječenje u samostan u Šaregradu: ta trojica su bili Talijani Jeronim iz Udina, Bernard iz Modene i Ambrozije iz Aquile, a pridružio im se i brat Viktor ili Vito iz Beča.²⁹ U Waddingovu izdanju tog teksta samostan u Šaregradu opisan je izrazom *locus de Aconya*. *Locus*, doslovce 'mjesto', uobičajen je izraz za franjevački samostan. *Aconya* je, pak, iskvareni zapis imena Atya. Da je to doista bio Šaregrad, potvrđuje daljnji tijek zbivanja. Naime, Kapistran je na početku rujna 1456. došao u Ilok i bio smješten u tamošnjem samostanu. Ne-

²⁴ Lukcsics, *Diplomata*, 1: 83, br. 187, i 91, br. 242.

²⁵ Lukcsics, *Diplomata*, 2: 260, br. 1023.

²⁶ Engel, *Magyarország*, 2: 155-6.

²⁷ Dominik Mandić, *Franjevačka Bosna* (Rim, 1968.), 111-116; Bazilije Pandžić, "Djelovanje franjevaca od 13. do 15. stoljeća u bosanskoj državi", u: Ž. Puljić i F. Topić (prir.), *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne. Radovi Simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja bosanske biskupije, 1089.-1989.* (Sarajevo, 1991.), 253-4; Andrić, "Sablasti", 8-10.

²⁸ Karácsónyi, *Szent Ferencz*, 2: 175-177.

²⁹ *Ex quibus fratres Hieronymum Utinensem, Bernardum Mutinensem et Ambrosium Aquilanum, juncto eis fratre Vito Viennensi pro eorum servitio, ad locum de Aconya sanandos transmisit* (Wadding, *Annales*, 12: 448).

dugo potom bilo mu je javljeno da je spomenuti brat Ambrozije u šarengradskom samostanu (*in loco de Achya*) na samrti, da više ne može govoriti. Tagliacozzo piše da je Kapistran iduće noći molio za njega klečeći na postelji i obliven suzama. U isto je vrijeme bolesni Ambrozije, iako "udaljen pet milja", progovorio i oporavio se. Tagliacozzo zna da se upravo tako dogodilo jer je sutradan i sam, s jednim subratom, otišao iz Iloka u Šarengrad. Mislio je, naime, da ide na pogreb i očekivao je da će Ambrozija naći na odru, a našao ga je zdrava i za objedom! Stoga se divi svetosti Kapistrana koji, dok mu se primiče vlastita smrt, oslobađa druge od bolesti i od okova smrti. Tih je dana ozdravio i fratar Jeronim iz Udina, također jedan od Kapistranovih biografa, koji se potom iz Šarengrada vratio u Ilok. Čini se da je u šarengradskom samostanu bila organizirana neka vrsta bolnice za oboljele fratre. Naime, kad je Tagliacozzo i sam obolio, od "groznice trećače", Kapistran ga je također poslao onamo. Tagliacozzo se žalostio misleći da više neće vidjeti sveca. No, na blagdan sv. Franje (4. listopada), predosjećajući da će uskoro umrijeti, Kapistran je pozvao i Tagliacozza i Ambrozija natrag u Ilok.³⁰

Kapistran je umro 23. listopada 1456. i nakon sedam dana sahranjen je u franjevačkoj crkvi u Iloku. Još dok je ležao na odru, među mnoštvom vjernika koje ga je pobožno obilazilo počela su se događati čudesna izlječenja. U sklopu nastojanja da se ishodi njegova službena kanonizacija, u Iloku se 1458. počelo sustavno popisivati svečeva posmrtna čudesa. Za to je bio iznimno zainteresiran i gospodar Iloka, erdeljski vojvoda i mačvanski ban Nikola Iločki, pa je prvu zbirku Kapistranovih čudesa načinio poseban odbor iločkih građana, dovršivši je u proljeće 1460. Ta zbirka sadrži 188 izvješća o čudesima, a kako je sačuvana u izvornom rukopisu u Napulju, skraćeno ćemo je zvati N. Nešto kasnije dovršena je zbirka s 260 opisa čudesa, koju su vjerojatno izradili franjevci. Ona se sadržajem djelomice poklapa sa zbirkom N, a sačuvana je u jednom kodeksu franjevačkog samostana Sant'Isidoro u Rimu. U istom kodeksu sačuvana je još jedna zbirka sa 111 opisa čudesa, koju je tijekom 1461. popisao ugarski franjevac János Geszti. Te dvije zbirke mogu se skraćeno zvati Ia i Ib. Njima treba dodati i zbirku od 219 opisa čudesa koju je prije kraja 1460. izradio vjerojatno ugarski franjevac Petar iz Soprona, i to po drukčijim načelima od prethodnih zbirki. U njoj su, naime, čudesa razvrstana u 20 poglavlja prema vrsti tegobe koju svetac uklanja. Najveći dio te zbirke već je poznat iz zbirki N i Ia. I ona je sačuvana u jednom kodeksu u Napulju pa je se može zvati Na.³¹

U toj ranoj skupini zbirki Kapistranovih čudesa, točnije u zbirkama N, Ia i Na, zabilježeno je 12 čudesa što su se dogodila u Šarengradu. Prema tim izvješćima, Kapistran je u Šarengradu pretežno liječio djecu i mladež: Pavla, sina plemića Jurja zvanog Therek, koji je bio na samrti (N #12 = Ia #12 = Na #195); Benedikta koji je bolovao od groznice (N #82 = Ia #89 = Na #6); Jelenu koja je imala čir (N #125 = Na #61); Egidija, također teško bolesnog (N #124 = Na #116); paralitičnu Klaru (N #126 = Na #90); epileptičara Šimuna (N #127 = Na #47 i 82); i Katarinu pomračena uma (Ia #183). Izliječio je i dvije žene, Katarinu i Agnezu, također paralitične (N #128 = Na #91, odnosno N #129 = Na #92), a i udovicu Jelenu koja nije mogla hodati (N #186 = Ia #164 = Na #134). Iz tog se niza izdvaja čudo koje se dogodilo iločkom ribaru Dimitriju, zarobljenom u Šarengradu i osuđenom na utapljanje u Dunavu, koji je poslije zavjeta Kapistranu bio pušten na slobodu (N #184 = Ia #162 = Na #134). Zanimljiv povijesni detalj donosi posljednje preostalo izvješće (N #13 = Ia #13 = Na #189): neimenovani dvorski sudac ili upravitelj Ludovika Morovića, nastanjen u Šarengradu, imao je nekakog sina koji se nasmrt razbolio, a kad se za njega zavjetovao Kapistranu, dječak je ozdravio. Ludovik Morović koji se tu spominje unuk

³⁰ Wadding, *Annales*, 12: 454.

³¹ Više o posljednjem razdoblju Kapistranova života i o ranoj skupini zbirki njegovih čudesa v. u Stanko Andrić, *Čudesa svetoga Ivana Kapistrana - povijesna i tekstualna analiza* (Slavonski Brod - Osijek, 1999.), osobito 55-138.

je Ivana Morovića i sin Ladislava Morovića, uz brata Mateja član posljednjeg naraštaja toga glasovitog roda. Štoviše, moguće je doznati i točan identitet oca čudesno izliječenog dječaka: u jednoj ispravi Nikole Iločkoga iz 1458. kao dvorski sudac Ludovika Morovića navodi se neki Andrija Pohárnok (hrv. Peharnik).³²

5. Velikaška braća Geréb

Brat spomenutog Ludovika Morovića, Matej, posljednji je predstavnik tog znamenitog roda. Bio je istaknuti velikaš u središnjem razdoblju vladavine Matije Korvina. Od 1468. do svoje smrti 1476. bio je mačvanski ban, a nekoliko godina (1467-1469) i predstojnik kraljevske konjušnice. Njegova žena, Margareta Szilágyi, bila je sestrična kralja Matije Korvina: Margaretin otac Osvald i Matijina mati Elizabeta su brat i sestra. (V. *Prilog 2.*) Najistaknutiji član tog naraštaja obitelji Szilágyi bio je zacijelo legendarni protuturski ratnik Mihály (Mihovil), koji je kraće vrijeme bio beogradski kapetan i mačvanski ban i kojeg su Turci 1460. zarobili te nedugo potom smaknuli u Carigradu. Zanimljivo je da je otac Mihályev, Osvaldov i Elizabetin (te njihovih sestara Uršule i Sofije i brata Ladislava), Ladislav Szilágyi od Horogszega zvan "Bernolt", kao pripadnik nižeg plemstva bio familijar bana Ivana Morovića i njegov vukovski i bački podžupan.³³ Ivanov unuk Matej Morović svoju je ženu Margaretu - "iz velike ljubavi" i da bi je materijalno osigurao za slučaj da ostane udovicom - učinio vlasnicom trgovišta, kaštela i vlastelinstva Šarengrad, kao i vlastelinstava Valpovo i Osvak. Tu je odluku u prisutnosti oboje supružnika potvrdio kralj Matija u Budimu 8. prosinca 1470.³⁴ O tom činu bračne ljubavi Mateja Morovića svjedoči i listina bosanskog kaptola od 12. listopada 1472. U njoj se prenosi tekst naloga palatina Mihovila Országa de Gút od 19. prosinca 1471., kojim ovaj od spomenutog kaptola traži da Margaretu Szilágyi Morović uvede u posjed vlastelinstva Šarengrad. Nalog je izvršen 27. rujna 1472.³⁵ No, kao što ćemo vidjeti, Margareta ipak nije mogla sačuvati taj status i poslije muževe smrti.

Iz godine smrti Mateja Morovića, 1476., sačuvan je popis njegovih dobara što su pripadala na vlastelinstvo Šarengrad (*pertinentie Athya*).³⁶ Naslijedili su ih braća Matija, Petar, Ladislav i Franjo Geréb od Vingárta. Naime, Morovićeve udovice bila je i njihova sestrična, jer je njihova mati Sofija Szilágyi bila sestra Margaretina oca Osvalda. Kralj Matija, pak, bio im je bratić. Ime Geréb upućuje na njihovo saksonsko-erdeljsko podrijetlo. Riječ *geréb* (ili *gréb*) je, naime, mađarska preoblika naslova *Gräv*, kako su se zvali nasljedni poglavari tog doseljenog pučanstva. Riječ je ušla i u ugarski latinitet kao *gerebius* i otud izvedeni *gerebatus* (služba gerébova), a na latinski se prevodi kao *comes* ili *villicus*.³⁷ Spomenuta četiri brata sinovi su Ivana Geréba, erdeljskog vojvode, a trojica od njih obnašali su visoke državne ili crkvene službe: Matija Ge-

³² Mađarski državni arhiv, Dl. 34213. Usp. Engel, *Magyarország*, 1: 365.

³³ V. Engel, *Magyarország*, 2: 231-2.

³⁴ Mađarski državni arhiv, Dl. 17095. Usp. Csánki, *Magyarország*, 2: 278-9.

³⁵ Mađarski državni arhiv, Dl. 17271.

³⁶ Mađarski državni arhiv, Dl. 36993. Usp. István Szabó, "La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages, dans les années 1449-1526", *Études historiques hongroises 1960* (Budapest, 1960.), sv. 1: 370-1, bilj. 46. Tu se kao šarengradске pripadnosti navode ovi posjedi: *Nagyheghes, Kysheges, Zeghegyhaz, Feketheegyhaz, Feyeregyhaz, Kethsopronyo, Zewrnyewegyhaz, Kwthaz, Dobra, Macha, Banoch, Hoziuouaz, Tontheleke, Zegfalwa, Kardus*. Csánki navodi samo neke od tih posjeda, i to na osnovi drugih izvora, jer nije znao za ovaj popis.

³⁷ Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum. II: Commentarii*, prir. Elemér Mályusz i Gyula Kristó, 2 sv. (Budapest, 1988.), 1: 208; Antal Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* (Leipzig, 1901.), 294; István Szamota, *Magyar oklevél-szótár*, prir. Gyula Zolnai (Budapest, 1902.-1906.), col. 298. Riječ geréb nema nikakve veze s hrvatskom riječju (ili toponimom) *greben*, kao i od ove izvedenom mađarskom riječju *gereben*. Stoga je pogrešno zvati Gerébe - Grebenski, kao što čine Fermezdin, M. Pavić i M. Gašić.

réb (†1493.) bio je hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban 1482.-1489.,³⁸ Ladislav Geréb (†1502.) erdeljski biskup i kaločki nadbiskup, a Petar Geréb (†1503.) bio je erdeljski vojvoda (1478.-79.), predstojnik kraljevskih vratara (1486.-89.) i palatin kraljevstva (1500.-1503.).

Matija i Petar Geréb postali su vlasnicima Šarengrada slijedom darovnice kralja Matije Korvina od 10. svibnja 1481, u kojoj se konstatira da je šarengradsko vlastelinstvo poslije smrti Mateja Morovića pripalo kralju. Osim kaštela i trgovišta Šarengrad, vlastelinstvu su pripadala još 23 posjeda, odnosno sela, koja se poimence navode. Sve to Matija daruje dvojici Geréba za iznimno vjernu službu u različitim ratnim prilikama.³⁹ Deset dana kasnije, 20. svibnja 1481., kralj je izdao još jednu darovnicu, kojom je braći Geréb predao sve posjede što pripadaju kaštelima Valpovo i Šarengrad, naglasivši da su u to uključena i sva dobra u baranjskoj i vukovskoj županiji što ih drži udovica Mateja Morovića, Margareta.⁴⁰ Napokon, 26. veljače 1482. Matija Korvin zapovjedio je samostanu ivanovaca u Stolnom Biogradu da braću Geréb uvede u posjed tvrđave i trgovišta Šarengrad s pripadnim posjedima. O izvršenju tog naloga samostan javlja kralju 29. ožujka. U uobičajenom opisu uvođenja zanimljiv je navod da su kao susjedi dosta prostranog šarengradskog vlastelinstva bili nazočni: sudac grada Iloka po imenu Grgur u ime vojvode Lovre Iločkoga, kaštelan Berkasova Stjepan Vitez u ime despota Vuka Brankovića, te neki Stjepan Porkolab u ime Jurja Sulyoka de Lekcse.⁴¹ Već u ljeto 1482. kralj je rješavao tužbu bačkog kaptola zbog nekih nasilnih postupaka što su ih izveli podložnici braće Geréb iz trgovišta Šarengrada, predvođeni tamošnjim kaštelanom, nekim Matijom Bagdy iz Doroslava (*Mathia Bagdy de Dorozlo castellano de Achya*).⁴²

O razvitku Šarengrada, koji se već od početka 15. stoljeća spominje kao trgovište (*oppidum*), svjedoči i činjenica da je tijekom tog stoljeća više osoba iz Šarengrada studiralo u inozemstvu. Pregledavši objavljene sveučilišne matice, našli smo četiri takva studenta, i to jednog u Beču (*Johannes Johannis*, 1414.) i trojicu u Krakovu (*Urbanus Michaelis*, 1427.; *Stephanus Michaelis*, 1446.; *Helias Petri*, 1493.). U tom pogledu, Šarengrad se nalazi u istom rangu s Morovićem i Petrovaradinom (takoder po četiri studenta), a pretječu ga primjerice obližnji Sotin (6 studenata), Vukovar (12 studenata) i Ilok (čak 33 studenta).⁴³

Poslije smrti Matije Korvina 6. travnja 1490., velikaši iz roda Geréb de Vingárt podržali su, kao i većina ugarskog plemstva, novoizabranog kralja Vladislava II. Jagelovića. Istodobno je priličan broj ugarskih, slavonskih i hrvatskih plemića pristao uz Maksimilijana Habsburgovca, koji je od ljeta 1491. pokušavao vojnim sredstvima realizirati svoje pravo na ugarsko prijestolje. Taj je pokušaj suzbijen, a potkraj 1491. Vladislav i Maksimilijan sklopili su mir uz obostrane ustupke. Moguće je da su neki Vladislavovi protivnici nastavili djelovati unatoč tom učvršćenju njegove vlasti. Vjerojatnije je ipak da je Vladislav odlučio obračunati se s bivšim Maksimilijanovim pristašama usprkos obećanju o amnestiji. Tako je potkraj 1494. poduzeo vojni pohod protiv Lovre Iločkoga i njegovih saveznika, a iduće je godine utamničio vranskog priora Bartola Berislavića.⁴⁴ Nešto ranije, o potezima kralja Vladislava protiv njegovih protivnika svjedoči isprava

³⁸ Usp. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, 3. izd. prir. Trpimir Macan, 5 sv. (Zagreb, 1985.), 4: 175-180.

³⁹ Madarski državni arhiv, Dl. 18483.

⁴⁰ Madarski državni arhiv, Dl. 18487.

⁴¹ Madarski državni arhiv, Dl. 18615.

⁴² Madarski državni arhiv, Dl. 18693.

⁴³ Stanko Andrić, "Studenti iz slavonsko-srijemskog međuriječja na zapadnim sveučilištima u srednjem vijeku", *Croatia christiana periodica* XX/37 (1996.), 117-152.

⁴⁴ Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 210-219, 240-246; Matija Mesić, "Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vijeka", pretisak u: isti, *Hrvati na izmaku srednjega vijeka - izabrane rasprave* (Slav. Brod, 1996.), 14-25.

koju je on izdao u Budimu 9. rujna 1493., dakle, igrom slučaja, upravo na dan kada su hrvatsku vojsku katastrofalno potukli Turci na Krbavskom polju.⁴⁵

Vladislav u toj ispravi navodi optužbe koje su mu podnijeli njegovi vjerni Ladislav i Petar Geréb (Matija se ne spominje jer je nešto ranije te godine umro). Dvojica Geréba optužuju skupinu plemića poznatih svojedobno po pristajanju uz Maksimilijana. To su ponajprije Ivan Kishorváth od Hlapčevića, Lovro Bánfy Gorjanski (član banske loze Gorjanskih), Franjo i Ivan Berislavić te neki ljudi vranskog priora Bartola Berislavića. Oni su, prema optužbama, tijekom 1490. redom napadali, pljačkali i palili trgovišta u posjedu Geréba, i to Ivankovo, Szombathely (Sombatelj, *Subotište, *Subotica, ležalo u okolici Koške), Šarengrad i Osijek. Izvješće o onom što se dogodilo u Šarengradu dosta je opširno. Ovdje ga prevodim prema Mesićevu izdanju:

“Napokon su oko svetkovine blaženog kralja Stjepana (20. kolovoza 1490.) koja je tada minula spomenuti Ivan Kishorváth, Lovro Bánfy, Franjo i Ivan Berislavić, Mihovil Pethkey i Vuk (Novaković), skupa s ranije imenovanim svojim saveznicima, [došli] pred trgovište istih podnositelja tužbe zvano *Athya* (Šarengrad) i pred tvrđavu što se ondje nalazi te su, napavši na nj neprijateljskim načinom i ratnim spravama, isto trgovište poharali i opustošili i žalosnim umorstvima poubijali više od četrdeset osoba između podložnika i službenika istih (podnositelja tužbe), čak i čestitim ženama oteli sve stvari i odjeću strašno ih istukavši i izranivši, te povrh svega razvalili vrata i ulaze samostana Manje Braće Sv. Franje i mnoge njihove ljude i podložnike u samom klausturu zatukli i izranili, a naposljetku u rečeno trgovište podmetnuli vatru i spalili ga (...), čime su istim podnositeljima tužbe nanijeli štetu veću od deset tisuća zlatnih florena.”

Takva su se nasilja Vladislavovih protivnika događala u ljeto 1490., a već idućeg ljeta njihov je otpor bio slomljen i oni su natjerani na pokornost. U citiranoj ispravi od 9. rujna 1493. kralj je zatražio od samostana u Pécsváradu da utvrdi istinitost optužaba, što je ovaj učinio prije kraja tog mjeseca, nalazeći da su optužbe vjerodostojne.⁴⁶

6. Važna uloga samostana

Franjevački samostan u Šarengradu ipak nije toliko nastradao da bi njegov daljnji opstanak bio doveden u pitanje. Dapače, upravo je na prijelomu 15. i 16. stoljeća taj samostan dosegao važnost kakvu prije nije imao. Prema kronici ugarskih franjevaca opservanata,⁴⁷ u Šarengradu je 1495. održan kapitul vikarije i na njemu treći put izabran za vikara Stjepan *de Szaporca*. (Szaporca je jamačno selo u baranjskoj županiji koje se spominje od 13. stoljeća kao pripadnost utvrde Siklós, a nalazilo se vjerojatno na obali Drave.) On je, prema tome, obnašao službu vikara od 1491. do 1497., a zatim je izabran za kustosa iločke kustodije, kojoj je pripadao i šarengradski samostan. Umro je 1500. u Šarengradu te je ondje i pokopan.⁴⁸ Kronika kaže da je bio “vješt govornik i slavan propovjednik, omiljen među fratrima kao i među svjetovnjacima”.

⁴⁵ Matija Mesić, “Gradja mojih razprava u Radu”, *Starine JAZU* 5 (1873.), 129-130, br. 33. Isprava se nalazi u Mađarskom drž. arhivu, Dl. 20056.

⁴⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, “Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj”, *Rad JAZU* 82 (1886.), 26, navodi tu ispravu, tumačeći *oppidum Athya* kao “trgovište Otin ili Voćin”. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 214, također je prepričava, ali mu je *Athya* - Opatovac.

⁴⁷ “Blasii de Zalka et continuatorum eius Cronica fratrum minorum de observantia provinciae Boznae et Hungariae”, u: Ferenc Toldy, *Analecta monumentorum Hungariae historica*, sv. 1 (s.d. [Budapest, 1871.]), 213-315. Glavni autor te kronike bio je nepoznati fratar iz prve polovine 16. stoljeća.

⁴⁸ *Item tertio idem electus fuit in Athia anno Domini MCCCCXCV, ubi et postea in anno Iubilaei millesimo quingentesimo, cum esset custos in Ujlak, obdormivit in Domino, et repositus est ad Patres suos* (Toldy, *Analecta*, 252). Stjepan iz Szaporce prvi put je bio izabran za vikara u mjestu koje se u rukopisu Kronike zove *Pubos* (bit će Pakos ili Paks u ozorskoj kustodiji), a drugi put na kapitolu u Iloku 1493. godine (ibid. 251). O naselju Szaporca (u latinskim vrelima *Zaporcha* i sl.) v. Csánki, *Magyarország*: 2: 523.

Godine 1497. na kapitulu u Pešti izabran je novi vikar, Osvald iz Laske (†1511.), pisac poznat po svojim zbirkama propovijedi *Biga salutis* ('Dvopreg spasenja', 1497.-8.) i *Gemma fidei* ('Biser vjere', 1507.).⁴⁹ Godine 1499. ponovno je održan kapitul u Šarengradu i na njemu je drugi put izabran Osvald iz Laske. Taj drugi šarengradski kapitul iznimno je važan jer su na njemu po zapovjedi vikara Osvalda sabrane i popisane papinske, generalske i vikarske uredbe koje se tiču franjevačke "nove familije" u Ugarskoj, tj. ugarskih opservanata. Kronika to opisuje kao hvalevrijedno djelo što je omogućilo da te uredbe "svi s lakoćom proučavaju i pridržavaju ih se".⁵⁰ To je opsežni dokument kojemu izvorni početak glasi: *In nomine Domini incipiunt Constitutiones novae Familiae Hungariae ex constitutionibus papalibus generalibus ac vicarialibus comportatae pro fratrum pacifico statu regularique observantia. Ex voluntate Reverendi Patris Vicarii, cum consensu Capituli vicarialis celebrati in loco nostro de Athya anno Domini millesimo quadingentesimo nonagesimo nono.*

Dokument se sastoji od prologa i dva dijela. U prvom dijelu govori se, redom, o službi i vlasti vikara, kustosa, gvardijana i napokon vizitatora. Drugi se dio bavi "podjelom Pravila", tj. njegovim dvanaestorim člancima. Dokument je cjelovito objavio grof i erdeljski biskup Ignác de Batthyány u svome poznatom zborniku *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*, gdje mu je kao priređivač dao ovaj nadnaslov: *Constitutiones Fratrum Minorum sancti Francisci Provinciae Hungariae in Transylvaniae conventu Atyaensi editae anno MCDXCIX*.⁵¹ Biskup i povjesničar Batthyány pripomenuo je i u bilješci uz izvorni naslov dokumenta da se taj "locus de Athya" nalazio u Erdelju (Transilvaniji) kod Székelyudvarhelya (danas Odorheiu u Rumunjskoj), dakle u njegovoj biskupiji, ali da ondje "nije ostao nikakav trag samostana". Biskup je tako rasuđivao vjerojatno iz pristranosti prema povijesnoj baštini vlastite biskupije, ali u ovom je slučaju svakako pogriješio, jer, osim Athye-Šarengrada u iločkoj kustodiji, nigdje, pa ni u Transilvanskoj kustodiji, nije bilo drugog samostana u mjestu koje bi se zvalo Athya.⁵²

Opservantska *Kronika* u nastavku opisuje da su na saboru kraljevstva u proljeće 1500. neki velikaši - poimence, novopostavljeni palatin Petar Geréb i erdeljski vojvoda Bartol Drágffy - nagovarali vikara Osvalda da provede ujedinjenje opservantske familije s konventualcima, a u protivnom neka zajedno sa svojom subračom napusti Ugarsko Kraljevstvo. Vikar je nato doista počeo raditi na ujedinjenju, a *Kronika* bilježi da je iločki kustos, spomenuti Stjepan iz *Szaporce*, kratko vrijeme pred smrt nepomirljivo govorio da se ujedinjenje ne smije prihvatiti, pa makar zbog "svete opservancije" trebalo i napustiti Ugarsku.⁵³

⁴⁹ V. o njemu K. Timár, "Laskai Ozsvát és a bibliográfia", *Magyar könyvszemle* n.s. 18 (1910.), 122-153. Širi popis literature o njemu v. u Béla Stoll, Imre Varga i Sándor V. Kovács, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig* (Budapest, 1972.), 235.

⁵⁰ *Item secundo idem electus fuit in Athia anno Domini MCCCCXCIX, ubi omnes constitutiones papales generales et vicariales in unum laudabiliter, omnibus faciliter ad studendum et observandum comportavit* (Toldy, *Analecta*, 252).

⁵¹ Ignatii comitis de Batthyány episcopi Transylvaniae: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*, 3 sv. (Albae Carolinae - Claudiopoli, 1785.-1827.), 3: 609-635, br. CLIX. Izvornik je sačuvan u jednom kodeksu biblioteke grofova Batthyány u Alba Iulii, naslovljenom *Constitutiones novae familiae Hungariae fratrum minorum*, iz ranog 16. stoljeća. Podroban opis kodeksa v. u Elemér Varjú, "A gyulafejevári Batthyány-könyvtár", *Magyar könyvszemle*, n.s. 9 (1901.), 262-5, br. 282. Prema Csabi Csapodi i Klári Csapodine Gárdonyi, *Ariadne. A középkori magyarországi irodalom kéziratának lelőhelykatalogusa* (Budapest, 1995.), 26, taj se kodeks danas nalazi u Gyöngyösu, u Knjižnici Józsefa Bajze, pod signaturom Cod. Med. aevi 4.

⁵² Úsp. Timár, "Laskai Ozsvát", 152-3; Karácsonyi, *Szent Ferencz*, 2: 10.

⁵³ Toldy, *Analecta*, 252.

7. Pitanje smrti i ukopa nadbiskupa Ladislava Geréba

O ugledu šarengradskog samostana svjedoči i činjenica da je tu bio sahranjen kaločki nadbiskup Ladislav Geréb. Visoko mišljenje što su ga suvremenici imali o njemu ovjekovječio je u svojoj kronici Antonio Bonfini, opisavši ga ovim riječima: "rođen u vrlo plemenitoj porodici Geréba, muž doista iznimne čestitosti, veoma učen i ne manje rječit".⁵⁴ O Ladislavovoj smrti i pokopu izravno govori nekoliko izvornih dokumenata. Budući da sam se njihovom potanjom raščlambom pozabavio drugdje,⁵⁵ ovdje ću sažetije ponoviti glavninu zagonetke i njezina rješenja.

Prvi je od tih izvora nadgrobna ploča s oduljim natpisom koji je objavio Ivan Kukuljević, navodeći kao mjesto njezina nalaska "Opatovac u Sriemu" te napominjući: "u samostanskoj bivšoj crkvi reda sv. Franje, bijaše njegda grobna ploča s natpisom".⁵⁶ Nema dvojbe da je to što Kukuljević naziva Opatovcem zapravo Šarengrad (srednjovjekovna Atya), jer u selu Opatovcu nikada nije bilo franjevačkog samostana; ostaje nejasno što treba značiti ono "bijaše njegda": gdje se ploča s natpisom nalazila u vrijeme kada ju je Kukuljević pročitao? Gdje bi se, pak, mogla nalaziti danas? Iz samog teksta natpisa ne doznajemo ništa o mjestu Ladislavova groba, ali doznajemo niz drugih zanimljivih pojedinosti. Evo tog teksta u izvorniku kako ga je donio Kukuljević i u našem prijevodu:

26 IULII. HOC DIE IN ORTU LUCIFERI RMVS. IN X°
 PATER D. LADISLAVS GEREB DE VYNGARTH
 REGIS MATHIAE CONSOBRINUS. EPVS. TRANS SYL.
 AD ECCLESIAM COLOCENSEM MVNIFICENTIA WLA-
 DISLAI REGIS VNGARIAE POSTVLATVS. CVM VIGIN-
 TI ET SEPTEM ANNIS ECCLESIAM TRANS SYLW. MAGNA
 MANSVETVDINE ET MIRA IN SUBDITOS PIETATE
 MODERATVS FVISSET. ADEPTO PATRIS PATRIAE
 VOCABVLO. IN PAGO HEREDITARIO COTV. BACHIEN.
 TELEK NVNCVPATO. DIEM OBIT. POST LV. ANNVM
 SVE ETATIS SEPVLTVS EST INTER DVOS FRATRES.
 PETRVM REGNI VNGARIAE PALATINVM ET MATHIAM
 DALMACIE. CROACIE ET SCLAVONIE BANVM.
 O QVANTA GLORIA MODICO IN PVLVERE.
 1. 5. 0. 2.

[26. srpnja. Tog dana o rođenju Danice preuzvišeni u Kristu otac g. Ladislav Geréb de Vingárt, sestrić kralja Matije, erdeljski biskup, predložen za kaločku crkvu darežljivošću kralja Ugarske Vladislava pošto je dvadeset i sedam godina upravljao erdeljskom crkvom s velikom dobrotom i iznimnom blagošću prema podložnicima, postigavši naslov oca domovine, ostavio je ovaj svijet u baštinjenom selu zvanom Telek u bačkoj županiji. Poslije prevaljene 55. godine svoga vijeka, sahranjen je između dva brata, Petra, palatina Ugarskog kraljevstva, i Matije, bana Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. O, kolika slava u malo praha! 1502.]

⁵⁴ *Ladislao episcopo prepontifice Ungarico nobilissima Gereborum familia nato, viro quidem probitate summa, non mediocri doctrina, pari eloquentia...* (Antonius de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades*, prir. I. Fögel, B. Iványi i L. Juhász, 4 sv. (Leipzig-Budapest, 1936.-1941.), 1: 10).

⁵⁵ Stanko Andrić, "Dvojbe oko smrti i pokopa kaločkog nadbiskupa Ladislava Geréba (mala vježba iz povijesne enigmatike)", u: isti, *Potonuli svijet*, 225-242.

⁵⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah itd. u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1891.), 155, br. 524. Diana Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji* (Zagreb, 1986.), 169, bilj. 223, prihvaća Kukuljevićevo mišljenje da je ploča iz Opatovca, "gdje je [Ladislav Geréb] bio i sahranjen. Zabunu su napravili stariji autori koji miješaju Opatovac i Šarengrad." No, upravo je kod Kukuljevića došlo do takve zabune, a za biskupa Ladislava, kao što će se vidjeti, nema sumnje da je bio pokopan u franjevačkom samostanu u Šarengradu.

Tekst gotovo identičan upravo navedenom sačuvan je kao bilješka u jednom primjerku misala iz Ostrogona, naslovljenog *Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*, tiskanog 1498. u Veneciji. Primjerak je sačuvan u ostrogonskoj nadbiskupskoj knjižnici pod signaturom L.II.3.⁵⁷ U njemu ima više rukopisnih zabilježaka, pod odgovarajućim datumima, primjerice o smrti Jánoša Hunyadija i Matije Korvina. Najduža je upravo bilješka o smrti Ladislava Geréba. Od natpisa koji je donio Kukuljević razlikuje se u dvije manje i jednoj znatnijoj pojedinosti. Prvo, bilješka počinje riječima “*hoc die...*”, bez prethodnog nadnevka “*26 Iulii*”, što je razumljivo jer je unesena u misal na mjestu koje pripada 26. srpnja. Drugo, kralj Vladislav opisan je i svojim rednim brojem (...*Wladislai II. Regis...*). Treće i najvažnije, u pretposljednjoj rečenici kaže se i to da je Ladislav Geréb sahranjen “pod baštinjenom tvrđavom Šarengradom u klaustu braće sv. Franje”: *...sepultus est sub arce haereditaria Atthya in claustro fratrum S. Fr. inter duos fratres...* Naravno, taj je potonji umetak bio nepotreban na nadgrobnom natpisu.

Bilješku o smrti nadbiskupa Ladislava u ostrogonski je misal zacijelo unio njegov tajnik i koložvarski prepošt, Ivan Međurečki, koji je gotovo sigurno bio i prvi vlasnik toga misala. Međurečki je, inače, zanimljiva osoba ugarske renesanse; podrijetlom iz križevačke županije, u epitafu što ga je sam sebi sastavio predstavlja se kao rođak dvojice već pokojnih pjesnika, Janusa (Pannoniusa) i Petra od roda Garazda, i kao posljednji nastavljač i baštinik njihove pjesničke slave. Poznat je uz to i kao sastavljač zbirke antičkih rimskih natpisa prikupljenih po Erdelju, tj. nekadašnjoj rimskoj provinciji Daciji.

Treći izvor koji govori o nadbiskupovoj smrti jest bilješka u jednom rukopisnom brevijaru napisanom u erdeljskoj biskupiji u 15. stoljeću. Brevijar je sačuvan u franjevačkom samostanu u austrijskom gradu Güssingu (hrv. Novi Grad, mađ. Németújvár). Pri dnu četvrtog lista netko je kasnije zapisao ovo: *Reverendissimus dominus Ladislaus Gereb episcopus primum XXVII annorum Trlanssylvanensis, deinde Colocensis archiepiscopus, in pago hereditario Telek nuncupato in die sanctae Annae diem obiit. Sub arce sua Attya apud fratres minores sepultus*. Tome je kasnije drugom rukom dodano: 1507.⁵⁸ Može se pretpostaviti da je ta zabilješka nastala iste godine kad je biskup umro, jer je njezin autor držao potrebnim navesti samo dan smrti: blagdan Sv. Ane, odnosno 26. srpnja. Kasnije je dodana godina.

U tom je sklopu zanimljiva još i oporuka nadbiskupa Ladislava, načinjena 20. lipnja “na nje-govu posjedu Telek” (*in possessione sua Telek*). Oporuka je sačuvana na pet dosta oštećenih i teško čitljivih listova,⁵⁹ a objavio ju je Menyhért Érdujhelyi.⁶⁰ U izdavačevu čitanju teško razaznatljiva godina u dataciji glasi 1503. Oporuku je napisao notar Ivan de Domonkosfalva, a među svjedocima se na prvom mjestu pojavljuje spomenuti nadbiskupov tajnik Ivan Međurečki (*Johanne de Megereche archidiacono Colosiensi, Albensis Transylvaniae, secretario ipsius domini testatoris...*). Za izvršitelja oporuke određen je nadbiskupov brat, palatin Petar. Nadbiskup je nakanio napraviti oporuku ne tek iz razborita opreza, nego zato što ga je pritisnula bolest: *licet aeger corpore, compos tamen mentis et rationis*. Uz brojne odredbe vezane za ma-

⁵⁷ Opis misala i tekst bilješke o Ladislavu Gerébu donose: Nándor Knauz, “A magyar egyház régi szokásai (VII. Régi misekönyveink, II. Nyomtatott misekönyvek, 4.)”, *Magyar Sion* 7 (1869.), 89-93, br. 9; Karl Fabritius, “Aus alten Messbüchern und Brevieren”, *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, n.s. 10 (1872.), 375-377; János Temesváry, “Geréb László volt erdélyi püspök halála (1502.)”, *Erdélyi Múzeum* n.s. 6 (1911.), 237-8. V. i János Temesváry, *Erdély középkori püspökei* (Cluj/Kolozsvár, 1922.), 447-8.

⁵⁸ László Fejérpataky, “A német-újvári sz. ferenczrendi zárda könyvtára”, *Magyar könyvszemle* 8 (1883.), 109. Usp. Euzebije Fermendzin, “Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ord. S. Francisci Seraphici”, *Starine JAZU* 22 (1890.), 26, bilj. 1.

⁵⁹ Madarski državni arhiv, Dl. 30959.

⁶⁰ Menyhért Érdujhelyi, *A kalocsai érsekség a Renaissance-korban* (Zenta, 1899.), 104-5. Érdujhelyijevu godinu 1503. Temesváry, *Erdély*, 446-7, ispravlja u 1502. Za nadbiskupov “testament iz 1502.” zna i Mladen Barbarić, *Crtime iz prošlosti Šarengrada* (Osijek, 1917.), 39.

terijalnu ostavštinu, u jednom gotovo izbrisanom ulomku govori se o mjestu gdje se nadbiskup želi sahraniti: *...corpori suo pro sepultura in ecclesia cathedrali Bachiensis, ubi ...voluit sepeliri*. Otud se razabire da je za svoj ukop odabrao bačku konkatedralu. To je svakako zanimljiv podatak, jer iz ranije navedenih izvora doznajemo da je bio sahranjen u Šarengradu. Mjesto Telek u kojem je oporuka sastavljena očito je istovjetno onom u kojem je - prema nadgrobnom natpisu te bilješka iz misala i brevijara - nadbiskup i umro. Mišljenje Mladena Barbarića, da je to "rudina zvana Telek (...) nad selom Bapska", ne može biti točno, jer se svakako radi o trgovištu i posjedu Telek u Bačkoj županiji, za koje se zna da je pripadalo Gerébima.⁶¹

Godina smrti Ladislava Geréba pokazuje se tako kao neobično zamršeno pitanje. Na osnovi različitih izvora, pojavljuju se tri moguće godine. János Temesváry, koji je najpodrobnije rekonstruirao Ladislavov životopis, siguran je u godinu 1502., što stoji u bilješci u ostrogonskom misalu (kao i u natpisu koji prenosi Kukuljević). To je mišljenje mahom usvojeno u mađarskoj literaturi.⁶² Érdújhelyi je, kako je rečeno, izdao tekst nadbiskupove oporuke datirane 20. lipnja 1503. pa je otud držao da je on umro u ljeto te godine.⁶³ Njega slijedi i naš Barbarić.⁶⁴ Napokon, nekoliko naših autora oslonila se ponajprije na bilješku iz brevijara iz Güssinga pa kao godinu Ladislavove smrti navodi 1507.⁶⁵

Pogledajmo kako se sve to uklapa u kronotaksu kaločko-bačkih nadbiskupa. Ladislavov pretahodnik u Kaloči, Petar Várady, umro je na početku 1501. Ladislav se posljednji puta spominje kao erdeljski biskup 28. lipnja 1501., a nešto kasnije ta je stolica ispražnjena. On je, dakle, premješten na kaločku stolicu vjerojatno sredinom 1501., i to odlukom kralja Vladislava II. koji se u toj prilici koristio svojim kraljevskim patronskim pravom.⁶⁶ Dana 14. veljače 1502. papa Aleksandar VI. potvrdio je Gerébovo imenovanje za nadbiskupa.⁶⁷ Nedugo pošto ga je papa potvrdio kao nadbiskupa, Ladislav je obolio: naime, 18. svibnja 1502. kralj Vladislav piše da mu šalje svoga najboljeg liječnika, tražeći da se podvrgne njegovoj brizi koja će mu ubrzo vratiti zdravlje.⁶⁸

⁶¹ Barbarić, *Crnice*, 40; Csánki, *Magyarország*, 2: 139.

⁶² Temesváry, *Erdély*, 446-8. Svoju povijest erdeljskih biskupâ Temesváry završava upravo Gerébom, kojem posvećuje znatan prostor (ibid. 412-448). Već je Stephanus Katona, *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae*, 2 sv. (Colocae, 1800.), 1: 506, držao da se nadbiskup Ladislav "nigdje ne spominje poslije 1502. godine". Karácsnyi, *Szent Ferencz*, 2: 10, također kaže da je Ladislav Geréb sahranjen 1502. Adolf Vorbuchner, *Az erdélyi püspökség* (Brassó, 1925.), 32, kaže kratko da je Ladislav "umro 26. mjeseca srpnja 1502, a sahranjen je na svome posjedu, u Atyi u vukovskoj županiji". Ágnes Kenyeres (ur.), *Magyar életrajzi lexikon*, 3. izd., 2 sv. (Budapest, 1981.-2.), 1: 585-6, kaže da je Ladislav umro u Teleku 26. srpnja 1502. Napokon, József Udvardy, *A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526)* (Köln, 1991.), 405-6, piše da je Ladislav umro 25. srpnja 1502. te da je bio sahranjen "u gradu Atyi (danas Šarengrad), ispod obiteljskog oltara što se nalazio u franjevačkoj crkvi". Datum 25. umjesto 26. srpnja, kao i navod "ispod oltara", temelje se na izdanju bilješke iz ostrogonskog misala koje je priredio Polikárp Radó, *Nyomtatott liturgikus könyveink kéziratosa bejegyzései* (Budapest, 1944.), 77, gdje se umjesto "sub **arce** haereditaria Athya" čita, svakako pogrešno, "sub **ara** haereditaria Athya".

⁶³ Érdújhelyi, *A kalocsai érsekség*, 103-107. Začudo, Érdújhelyi ne spominje više puta izdavanu bilješku iz ostrogonskog misala.

⁶⁴ Barbarić, *Crnice*, 40; isti, "Grobница u šarengradskoj franjevačkoj crkvi", u: Josip Bösendorfer et alii, *Zbornik Arheološkog kluba 'Mursa' D Osijek* (Osijek, 1936.), 65-66.

⁶⁵ ermendžin, "Chronicon", 26, bilj. 1, ne dovodi u sumnju godinu 1507. u bilješci iz brevijara; njega slijedi Pavić, "Redovništvo i samostani", 75; Pavića opet kopira Bösendorfer, *Crnice*, 293.

⁶⁶ Tekst isprave Vladislava II v. u Katona, *Historia*, 1: 503-504 = Vilmós Fraknoi, *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez* (Budapest, 1899.), 69-70, br. 53 = Temesváry, *Erdély*, 444-5, bilj. 4. U ispravi manjka datacija; Katona i Temesváry datiraju je godinom 1501, a Fraknoi 1502.

⁶⁷ Érdújhelyi, *A kalocsai érsekség*, 101-2; Temesváry, *Erdély*, 445. Conradus Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, 2 sv. (Monasterii, 1898-1901.), 2: 147, uzima taj datum kao početak Gerébove nadbiskupske službe.

⁶⁸ Temesváry, *Erdély*, 446 i bilj. 10.

Prema starijoj literaturi, Geréba je naslijedio Grgur Frankapan Cetinski, koji u Kaloču dolazi u jesen 1503. godine.⁶⁹ Temesváry je, pak, prvi, na temelju dva izvorna dokumenta ustvrdio da Ladislavov neposredni nasljednik na kaločkoj stolici nije bio Grgur, nego Dominik Kálmáncsehi, koji da je za kaločkog nadbiskupa postavljen već potkraj 1502. godine.⁷⁰ To da je između Ladislava Geréba i Grgura Frankapana kaločkim nadbiskupom kraće vrijeme bio Dominik Kálmáncsehi sada se, doista, drži dokazanom činjenicom, koja je promaknula starijim povjesničarima te nadbiskupije. No, ni Dominik, kao ni prije njega Ladislav Geréb, nije dugo obnašao nadbiskupsku čast. Svakako je umro najkasnije oko sredine 1503., jer se njegov nasljednik, Grgur Frankapan, već 20. srpnja 1503. u jednoj ispravi kralja Vladislava II. spominje kao "prije izabrani i potvrđeni biskup vesprenske crkve, a sada predloženi nadbiskup kanonski ujedinjene kaločke i bačke crkve".⁷¹ Taj navod i nadnevak daljnja su potvrda da je nadbiskup Ladislav Geréb umro 26. srpnja 1502., a ne 1503., jer se inače ne bi moglo 20. srpnja 1503. predlagati Grgura Frankapana za nadbiskupsku čast. To je neprijeporan dokaz čak i neovisno o činjenici da je između te dvojice nadbiskupom kratko vrijeme bio Dominik Kálmáncsehi.

Ladislav je, dakle, svakako umro 1502. pa je prema tome najtočniji izvor o njegovoj smrti epitaf koji je zabilježio Kukuljević, odnosno bilješka u ostrogonskom misalu. Godina zabilježena u brevijaru iz Güssinga, 1507., svakako je pogrešna. Ostaje problem nadbiskupove oporuke, jer njezina navodna datacija godinom 1503. također ne može biti ispravna. Po svemu sudeći, treba prihvatiti Temesváryjevu kritiku po kojoj je točna i stvarno zabilježena godina u njoj 1502., odnosno da je izdavač oporuke, Érdujhelyi, krivo pročitao njezin izvorni tekst. Već je rečeno da je oporuka sačuvana na pet dosta oštećenih i teško čitljivih listova. Oba ključna mjesta datacije u rukopisu gotovo su izbrisana i njihova čitanja koja donosi Érdujhelyi nisu pouzdana. Posve je moguće da prijeporne riječi u dataciji oporuke zapravo glase tako da daju suvislu dvostruku dataciju oporuke godinom 1502. Samo će pomno ispitivanje rukopisa možda jednom razriješiti tu nejasnoću.⁷²

Ostrogonska bilješka i epitaf koji je objavio Kukuljević još nekim pojedinostima dovode u nedoumicu. U njima se, naime, kaže da je Ladislav sahranjen *inter duos fratres*, "između dva brata", palatina Petra i hrvatskog bana Matije. Ta je pojedinost problematična, ponajprije, vremenski. Dok je za bana Matiju poznato da je umro još 1493. godine, za palatina Petra pouzdano se drži da 1502. još nije bio mrtav.⁷³ Po svemu što se sada zna, u ljeto 1502. Ladislav doista ne bi mogao biti sahranjen uz brata palatina. Povrh toga, u Ladislavovoj se oporuci Petar imenuje izvršiteljem, što bi značilo da je tada, 20. lipnja 1502., svakako još bio živ. Drugi

⁶⁹ Tako prema Katoni, *Historia*, 1: 501-516, poslije Ladislava Geréba (56. nadbiskupa po Katoninu brojanju) slijedi Grgur Frankapan (kao 57. nadbiskup). Isti slijed ima Érdujhelyi, *A kalocsai érsekség*, 98-119. P. B. Gams, *Series episcoporum Ecclesiae catholicae* (Ratisbonae, 1873.), 372, stavlja početak nadbiskupstva Grgura Frankapana već 14. veljače 1502., ali to je pogrešno. Kao što je rečeno, tog je dana papa tek potvrdio Ladislava Geréba kao nadbiskupa.

⁷⁰ Temesváry, "Geréb László", 238. Kratka Kálmáncsehijeva nadbiskupska služba može se sada držati utvrđenom činjenicom. Tako i Vorbuchner, *Az erdélyi püspökség*, 32, navodi da je Dominik Kálmáncsehi poslije kratkog vođenja erdeljske biskupije (1501.-2.) prešao na kaločku nadbiskupsku stolicu. I Udvardy, *A kalocsai érsekek*, 408, uvrštava Dominika u niz kaločkih nadbiskupa.

⁷¹ Lajos Thallóczy i Samu Barabás, *Frangepán család oklevéltára / Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, 2 sv. (Budapest, 1890.-1893.), 2: 251-2, br. 248. Ta je kraljevska isprava sačuvana u prijepisu zagrebačkog kaptola (Thallóczy i Barabás, *Frangepán család*, 2: 252-3, br. 249) od 12. rujna 1503., što je možda navelo Temesváryja da taj mjesec smatra početkom Grgurova nadbiskupstva. 23. prosinca 1503. papa Julije II poslao je Grguru nadbiskupski palij (ibid. 2: 253, br. 250).

⁷² Udvardy, *A kalocsai érsekek*, 406-7, izvješćuje ukratko o pokušaju da se nečitljivo mjesto na oporuci pročita pod ultravioletnim svjetlom te da se pritom ne jednom spornom mjestu doista razabire riječ *secundo*, a ne *tertio*.

⁷³ Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 266, misli da je palatin Petar umro u Valpovu nedugo prije sabora kraljevstva što je održavan 24. travnja - 8. svibnja 1504. Petrovu smrt datira slično ("prije 10. VI. 1504.") i Lovorka Čoralčić u

je aspekt ovog problema mjesne naravi: dok se za bana Matiju još nije utvrdilo gdje je umro i pokopan, za palatina Petra se drži da je umro i pokopan u Valpovu, a ne u Šarengradu. Sve te okolnosti zadaju dosta specifične okvire za tumačenje nastanka epitafa, odnosno teksta što je uglavnom zajednički šarengradskom epitafu i ostrogonskoj bilješci. Nadživjevši svoja dva brata sahranjena u Šarengradu, palatin Petar vjerojatno je dao sastaviti Ladislavov epitaf i uklesati ga u nadgrobnu ploču, anticipirajući u njegovu sadržaju svoj vlastiti ukop pokraj pokojne braće. No, stjecajem okolnosti, on sam nije uistinu i bio sahranjen ondje kad je umro kojih sedam mjeseci poslije Ladislava.

Preostaje još jedno pitanje: kako pomiriti Ladislavovu želju, izraženu u oporuci, da bude sahranjen u bačkoj katedrali i činjenicu, potvrđenu u kasnijim izvorima, da je bio sahranjen u šarengradskom samostanu? Temesváry misli da je tome razlog što Ladislav zapravo nije dospio u potpunom smislu preuzeti službu kaločko-bačkog nadbiskupa pa da stoga nije imao pravo na nadbiskupski ukop.⁷⁴ U prilog Temesváryjevu tumačenju mogla bi govoriti formulacija u epitafu, koja Ladislava izričito ne naziva kaločkim nadbiskupom, nego "erdeljskim biskupom" koji je "predložen (postuliran) za kaločku crkvu darežljivošću kralja Vladislava". No, s druge strane, ne može se zanemariti ni činjenica da je 14. veljače 1502. papa potvrdio Ladislava kao nadbiskupa. K tome se Ladislav u oporuci izričito naziva nadbiskupom. Mladen Barbarić, pak, vjerovao je da je kod Ladislavove sahrane u Šarengradu posrijedi bila naknadna odluka palatina Petra, izvršitelja oporuke.⁷⁵ Barbarić je nadgrobnu kapelu razabrao u ostacima kraj sakristije samostanske crkve, ali je u novije vrijeme izneseno mišljenje da su to ostaci kapitularne dvorane.⁷⁶ Možda će arheološka istraživanja ponuditi kakve nove elemente za potpuniju sliku o ukopima velikaške braće Geréb.

8. Morovićeva udovica

Da su 1503. Gerébi doista izumrli bez muških nasljednika govori nam činjenica da se neki njihovi posjedi ponovno spominju u rukama Margarete Szilágyi, udovice Mateja Morovića. To znači da je ona nadživjela svoga muža za gotovo tri desetljeća. Dana 18. siječnja 1504. ona je pred stolnobiogradskim kaptolom odredila nasljednike svojih posjeda, videći, kako sama kaže, da je pritišću bolesti i starost i da joj se život primaknuo kraju, a želeći pritom da njezina nasljedna dobra ne završe u rukama nezahvalnika, nego onih koji će imati na pameti spas njezine duše, kao i duša njezinih predaka i njezinog pokojnog muža. S tom nakanom za nasljednike određuje djecu svoje sestrične Apolonije Rozgonyi, udane za Benedikta de Csák. Naime, Margaretin otac Osvald i Apolonijina mati Uršula (udana za Ivana Rozgonyija) bili su brat i sestra. Apolonijina se djeca poimence navode: Nikola, koji je čanadski biskup, Ladislav i Franjo te Ana, udana za Andriju Botha, kasnijeg hrvatskog bana, Barbara, udana za Franju

Hrvatskom biografskom leksikonu, sv. 4 (Zagreb, 1998.), 656. Kenyeres, *Magyar életrajzi lexikon*, 1: 586, daje pak kao odrednicu *ante quam* godinu dana raniji datum, 10. lipnja 1503. Najraniji datum predlaže Temesváry, *Erdély*, 448, koji tvrdi da je Petar umro sedam mjeseci poslije nadbiskupa Ladislava, dakle u veljači 1503. Napokon, na temelju najnovijih istraživanja Petrovu se smrt datira 22. veljače 1503.: v. András Kubinyi, *Mátyás király* (Budapest, 2001.), 165.

⁷⁴ "Zemni ostaci su mu izgubljeni, jer kako nadbiskupsku službu još nije bio preuzeo, iako se želio sahraniti u kosturnici bačke katedrale, prenešen je na jedan drugi posjed porodice, Atyu (sada Šarengrad) u vukovskoj županiji, te je ondje, u franjevačkoj crkvi, položen uz ostatke brata Matije, preminulog devet godina ranije (1493.), na vječni spokoj" (Temesváry, *Erdély*, 447; prijevod S. A.). Kenyeres, *Magyar életrajzi lexikon*, 1: 586, navodi samo podatak o mjestu sahrane: "a Valkó vármegyei Atya mezőváros ferences templomában temették el".

⁷⁵ Barbarić, "Grobница", 65-6.

⁷⁶ Vukićević-Samaržija, *Sakralna*, 145.

Héderváryja, i djevojčica Katarina.⁷⁷ (*Vidi Prilog 2.*) Njima i njihovim potomcima ostavlja dvije skupine posjeda: prvo, tvrđu i trgovište Valpovo s okolnim posjedima, koji uključuju nekoliko trgovišta i posjeda “u distriktu Asszuágy (Osuvak) u Kraljevini Slavoniji”; drugo, trgovište i tvrđu Šarengrad (*Athya*) s prijevoznom daćom na Dunavu, predijem zvanim Szabadság (*Sloboština) i posjedima Babafalva (danas Bapska), Hosszú-Lovászi (danas Lovas), Kardos (danas Kordoš), Bélvölgy (‘nutarnji dol’, a po Bösendorferu *Bijeli Dol), Örvényes (od mađ. örvény ‘vrtlog, vir’) i napokon Nemčín. Ovi potonji posjedi čine gotovo trećinu onih što su se ranijih desetljeća spominjali kao pripadnosti šarengradske tvrđave. Za sebe je Margareta zadržala jedino posjede Sarkfalva i Peterd koji pripadaju tvrđavu Valpovo kao i tamošnju prijevoznu pristojbu (brodarinu). U drugoj ispravi izdanoj istog dana ostavila je istim svojim rođacima svoju kamenu kuću u Budimu, u ulici zvanj Mindszentutca (Ulica Svih Svetih). Zanimljiva je napomena o vlasnicima susjednih kuća: sa sjevera kuća đurskog kaptola, sučelice kuća Ivaniša Korvina (koji je kasnije iste godine umro), a s juga kuća bosanskog ili đakovačkog biskupa.

Udovica Margareta Szilágyi-Morović umrla je nedugo poslije toga, a nasljednici njenih posjeda nisu se mnogo obazirali na njezinu želju da upravo oni drže te posjede i pritom se u pobožnosti sjećaju njezina roda. Naime, 24. listopada 1505. čanadski biskup Nikola de Csák je, u vlastito ime i u ime svoje braće i sestara, dobio od kralja Vladislava potvrdu po kojoj trgovišta Valpovo i Šarengrad s tvrđavama i pripadnim posjedima, što im ih je ostavila pokojna Margareta Szilágyi, daruje tadašnjem palatinu kraljevstva Emeriku Perényiju (1504.-1519.). Taj čin Nikola obrazlaže velikim dobročinstvima što ih je Perényi učinio njemu i njegovim rođacima. Pritom je zanimljivo da je, kao što ćemo vidjeti, Perényijeva žena bila udovica Petra Geréba, Doroteja Kaniška (Kanizsay). Stoga se čini da je upravo ženidba za Gerébovu udovicu Perényiju u miraz donijela te donedavna Gerébove posjede. Tako je Šarengrad u kratkom roku ponovno promijenio vlasnika. No, ni Perényi nisu ostali njegovi gospodari sve do turskog osvajanja 1526.

9. Posljednji gospodari

Posljednji srednjovjekovni gospodari Šarengrada bili su članovi porodice Török Enyingi (tj. plemići od Enyinga, mjesta nedaleko od sjeveroistočne obale Blatnog jezera). Vijest o tome nalazi se u romanesknoj kronici Jurja Srijemca, napisanoj potkraj prve polovice 16. stoljeća i naslovljenoj *Epistola de perditione regni Hungarorum*.⁷⁸ Srijemac govori o Emeriku Töröku od Enyinga, kasnijem beogradskom banu, koji je bio u službi kod hrvatskog hercega Ivaniša Korvina, a poslije Ivaniševe smrti kod njegove udovice Beatrice, kćeri Bernardina Frankapana. Emerik Török bio je, u Srijemčevu prikazu, krajnje bezobziran spletkar i lopov (*latro*), koji nije prezaao ni od toga da iz koristoljublja otruje djecu pokojnog Korvina. Pošto je nekim smicalicama stekao tvrđavu Gyula u županiji Békés, prepustio ju je Beatrici za pet tisuća maraka i za tvrđavu Šarengrad, koju je Beatrica, kako se čini, prethodno kupila od Emerika Perényija.⁷⁹

⁷⁷ Béla Radvánszky i Levente Závodszy, *A Héderváry-család oklevéltára*, 2 sv. (Budapest, 1909.-1922.), 1: 496-500, br. 352-3. U starijoj literaturi nisam mogao naći odgovor na pitanje u kakvom se točno srodstvu nalaze Margareta Szilágyi-Morović i Apolonija Rozgonyi. Štoviše, na krive me je kombinacije isprva naveo očito netočan podatak koji donosi K. Keresztes, “A Rozgonyiak”, *Turul* 40 (1926.), 20-21, na rodoslovnom stablu, da je Apolonija Rozgonyi bila kći Ivana Rozgonyija i Doroteje Bánffy Donjolendavske. Novija i temeljitija istraživanja sada su sažeta na rodoslovnom stablu obitelji Szilágyi od Horogszege koje je izradio Kubinyi, *Mátyás király*, 165.

⁷⁸ O Jurju Srijemcu i njegovu djelu v. Marianna D. Birnbaum, *Croatian and Hungarian Latinity in the sixteenth century* (Zagreb-Dubrovnik, 1993.), 317-329, i literaturu koja se ondje citira.

⁷⁹ *et ipsa quinque milia markas [ei] deponeret; ac insuper arcem Attya sibi ordinaret a Merico Perini ad rationem sue Emerici Therek. Contentus erat mox latro Emericus Therek, permisit ad arcem ire domine sue Gywlensem* (György Szerémi, *Emlékirata Magyarországról, 1484-1543*. Prir. Gusztáv Wenzel, Monumenta Hungariae historica, ser. 2 (Írók), sv. 1 (Pesta, 1857), 43). Usp. taj ulomak u pomno priređenom srpskom prijevodu Srijemčeve kronike: “Pozvala je k sebi Emerika Tereka i s njim se sporazumela o povoljnom završetku: neka on prepusti

Uzmemo li da je osnovni sadržaj te vijesti Jurja Srijemca točan, onda se cijela ova transakcija morala dogoditi između kraja 1504. i početka 1509., jer je u tom razdoblju trajalo udovištvo Beatrice Frankapan, koja se ponovno udala 21. siječnja 1509., za Jurja Brandenburškog.⁸⁰ Zapravo, razmjena se morala dogoditi poslije listopada 1505., kada je Perényi stekao Šarengrad.

Osim te ponešto mutne vijesti kod Jurja Srijemca, o prelasku Šarengrada iz ruku Emerika Perényija u ruke Emerika Töröka govori još jedna vrlo zanimljiva isprava. Izdao ju je kralj Ludovik II. u Budimu 12. studenoga 1516., dokumentirajući žalbu Doroteje Kaniške, Perényijeve supruge i bivše žene pokojnog Petra Geréba. Doroteja se žali da je, pod prijetnjama i prisilom svog muža, tvrđavu Šarengrad s pripadnim posjedima morala prepustiti Emeriku Töröku Enyingiju, banu beogradske tvrđave (*magnifico Emerico Thewrewk de Ennyng bano castris nostri Nandoralbensis suisque heredibus et posteritatibus*). Sada, pak, pred kraljem opoziva to darovanje i zabranjuje Töröku da preuzme tvrđavu i posjede.⁸¹ Iako se to svjedočanstvo ne može uzeti zdravo za gotovo (bilo bi poželjno čuti i drugu stranu), ono nudi nove činjenice, barem u naznakama: pravomoćni vlasnik Šarengrada nije bio palatin Perényi, nego njegova supruga Doroteja Kaniška (očito kao udovica ranijeg vlasnika Petra Geréba); zbog nekog razloga Perényi je htio nagraditi Emerika Töröka pa je Doroteju prisilio da ovome preda Šarengrad. O kontekstu svega toga - odnosima Perényija i Töröka, očitom razdoru u Perényijevu braku s Dorotejom - ne znamo zasad ništa.

Povijest gospodara Šarengrada u posljednjim godinama prije Mohačke bitke dodatno zadržuje, barem na prvi pogled, jedna usamljena vijest što se nalazi u računima Stjepana Sulyoka, šogora i pomoćnika beogradskog bana Emerika Töröka. Ondje se u popisu rashoda na prvom mjestu, kao najveći rashod, navodi ovo: "Gospodinu Ambroziju Sárkányu za cijenu tvrđave *Athya* isplaćene su tri tisuće florena".⁸² Prema mišljenju izdavača, ti su računi nastali oko 1515. Poznato je da su šabački kapetani Stjepan i Blaž Sulyok upravljali beogradskom tvrđavom umjesto malodobnog Valentina Töröka Enyingija, Emerikova sina, i to sve do njezina pada pod Osmanlije (29. kolovoza 1521.), pa su bili držani jednim od glavnih krivaca za tu dalekosežnu nesreću.⁸³ Ni Ambrozije Sárkány (mađ. 'zmaj'), iz obitelji od Ákosháze u županiji Zala, nije nepoznata osoba. U spomenutom računu navodi se još jedan izdatak njemu u korist, naime 100 florena za otkupninu nekog njegova sluga koji je pao u tursko ropstvo.⁸⁴ Kasnije, on je 1522. dobio neke konfiscirane posjede Franje Héderváryja, koji je bio posljednji beogradski

tvrđavu Dulu svojoj gospodarici herceginji, a ona će njemu ostaviti pet hiljada maraka, a osim toga odrediće da Emerik Perenji preda njemu, Emeriku Tereku, u račun tvrđavu Aču. Razbojnik Emerik Terek bio je odmah zadovoljan. Dozvolio je svojoj gospodarici da ide u tvrđavu Dulu" (Đurađ Sremac, *Poslanica o propasti Ugarskog kraljevstva*, prev. Mirko Polgar, S. I. (Beograd, 1987.), 28). Više o porodici Török Enyingi v. u Béla Németh, *Szigetvár története* (Pécs, 1903.), 49-92. Zanimljivu oporuku Emerika Töröka, sastavljenu 1515. *in partibus infidelium*, v. u József Bessenyei, *Enyingi Török Bálint* (Budapest, 1994.), 1-3, br. 1.

⁸⁰ Usp. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 266, 280. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Beatrica Frankapan i njezin rod* (Zagreb, 1885.), naročito 40-42, prepričava vijesti Jurja Srijemca, ali tvrdi da su sve to tek "tlapnje popa Gjorgja" i da je "neuki i lahkovjerni pop sve napisao, što je gdje gdje u prijateljskom a kadikad i pijanom druztvu čuo i ne čuo". Posebno ističe da je Ivaniš Korvin imao samo jednog sina (koji je umro 1505.), a ne više njih; te da Srijemac "govori o darovanih gradovih, kojih Mirko Terek nikada posjedovao nije". No, ovo potonje zapravo ne stoji, jer vlasništvo porodice Török nad nekim spomenutim gradovima potvrđuju i drugi izvori.

⁸¹ Mađarski državni arhiv, Dl. 22836. Na poledini je mlada bilješka-regesta: *Reclamatoria domine Dorothee Kanysay* (precrtao: se) *fassionis antea per se coacte de et super castro suo Athya Emerico Thörök facta*. Nešto o Doroteji i o rodu Kaniških v. u: Ferenc Rikli (ur.), *Kanizsai enciklopédia* (Nagykanizsa, 1999.), 147-152.

⁸² *Domino Ambrosio Zarkan in pretium castris Athya soluti sunt floreni III m.* (Lajos Thallóczy i Antal Áldásy, *A Magyarországnak és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198 - 1526*. Codex dipl. partium regno Hungariae adnexarum sv. 2 / Monumenta Hungariae historica sv. 33 (Budapest, 1907.), 342).

⁸³ Mesić, *Hrvati na izmaku srednjega vijeka*, 218, 230-231, 246; Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 352-355; Vasa Čubrilović (ur.), *Istorija Beograda I* (Beograd, 1974.), 263-277.

⁸⁴ Thallóczy i Áldásy, *A Magyarországnak és Szerbia*, 343.

ban zajedno s Valentinom Törökom; kraće je vrijeme (1524.-25.) bio čak dvorski sudac; poginuo je u Mohačkoj bitci kao župan Zale.⁸⁵ Pri svemu tome, nema sumnje da je "tvrđava Athya" u navedenom računu svakako Šarengrad, jer nijedno od ostalih istoimenih mjesta u Ugarskoj nije imalo tvrđavu. Valja, dakle, razjasniti kakav je točno bio odnos Ambroza Sárkányja prema šarengradskoj tvrđavi: je li on nekako postao njezinim vlasnikom ili je, možda, bio samo kaštelan u njoj u ime tadašnjeg vlasnika, palatina Perényija ili bana Emerika Töröka? S obzirom na formulaciju navedenog mjesta u Sulyokovim računima, a i s obzirom na iznos, čini se da je to doista bila cijena šarengradске utvrde, a ne, recimo, novac za njezino održavanje. S druge strane, poznato je da su članovi obitelji Sárkány od Ákosháze bili povezani s velikaškim rodom Kaniških kao njihovi familijari. Sve to navodi na pretpostavku da je u tom slučaju Ambroz Sárkány nastupio kao predstavnik Doroteje Kaniške te mu je, kao takvom, Stjepan Sulyok u ime Emerika Töröka isplatio novac za šarengradsku utvrdu. Dorotejina žalba i opoziv darivanja, obznanjani 1516., prema tome su očito imali učinka.

Činjenicu da su Emerik Török i potom njegov sin Valentin doista bili posljednji srednjovjekovni gospodari Šarengrada potvrđuje jedan kasniji izvor, putopis Antuna Vrančića iz 1553. Ploveći niz Dunav i uočivši šarengradsku tvrđavu, Vrančić nije pripomenuo ništa o njezinom bivšem vlasniku, ali je zato prolazeći mimo Čerevića zabilježio ovo: "Neću propustiti spomenuti i tvrđavu Čerević, koja je, kao i gore spomenuti Šarengrad, pripadala Valentinu Töröku; obje su se tvrđave isticale jednakim prednostima i položajem, ali su sada, pogođene sličnom kobi kao i druge, srušene sa zemljom."⁸⁶ Valentin Török Enyingi bio je, još maloljetan, nominalni beogradski ban, a zatim severinski kapetan; poslije gubitka Beograda krio se neko vrijeme u Erdelju, a u kraljevsku se milost vratio oženivši se kćerkom Marka Pempflingera, miljenika kraljice Marije; spasio se bijegom poslije poraza na Mohačkom polju; bio je prvo pristaša kralja Ivana Zapoljskog i kao takav 1527. u Bačkoj je smaknuo samozvanog srpskog "cara" Jovana Nenada; potom je prešao na stranu Ferdinanda Habsburgovca, ali se 1541. dao namamiti sultanovim obećanjima i pao u tursko zarobljeništvo, u kojem je i umro.⁸⁷ To je, u osnovnim crtama, burni životopis posljednjeg predturskog gospodara Šarengrada.

10. Samostan i grad uoči mohačke katastrofe

Šarengradski samostan spominje se u općem katalogu opservantskih franjevačkih samostana koji je načinjen oko 1510., a objavio ga je Francesco Gonzaga u svom djelu *De origine seraphicae religionis franciscanae* (Rim, 1587).⁸⁸ Prema tom katalogu, Ugarska provincija (ili, točnije, vikarija) imala je deset kustodija, a Šarengrad je pripadao Drugoj ili Kustodiji blaženog Ivana Kapistrana (*Secunda custodia b. Joannis de Capistrano*). Njezino je središte bio samostan u Iloku, a ukupno je imala osam samostana. Šarengrad je naveden na četvrtom mjestu: S.
de Athya, s neupisanim ili nečitljivim imenom titulara crkve.⁸⁹ Imena većine ostalih crkava

⁸⁵ Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 374-6, 402; Radvánszky i Závodszy, *A Héderváry-család oklevéltára*, 2: lii-liiii, lxi-lxiv; Gábor Barta, *La route qui mène à Istanbul, 1526-1528* (Budapest, 1994.), 11.

⁸⁶ *Non praetermittam de Cierewgii quoque arce, quae fuit Valentini Terek, meminisse, cujus et Athya supramemorata, ambaeque hisdem pollebant dotibus atque eodem situ, sed similem fortunam sortitae, ut aliae, solo sunt aequatae* (Antal Verancsics, *Összes munkái*, sv. 1. Prir. László Szalay, *Monumenta Hungariae historica*, ser. 2 (Írók), sv. 2 (Pešta, 1857), 293).

⁸⁷ Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 352-4; Radvánszky i Závodszy, *A Héderváry-család oklevéltára*, 2: li-lviii; Barta, *La route*, 11, 86-95; Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti in Hungary, 1529-1534. A historical insight into the beginnings of Turco-Habsburgian rivalry* (Budapest, 1995.), 116-117. O Valentinu Töröku u širem kontekstu v. i Dušan J. Popović, *Srbi u Vojvodini*, 2. izd., 3 sv. (Novi Sad, 1990.), 1: 115-150. O Töröku sada imamo na raspolaganju i bogat "osobni" diplomatarij s uvodnom studijom: Bessenyei, *Enyingi Török Bálint*.

⁸⁸ Novije cjelovito izdanje tog kataloga v. u Wadding, *Annales*, 15: 367. i dalje.

⁸⁹ *Ibid.* 402.

dosta su iskvarena, ali nam u njihovoj identifikaciji pomaže jedan domaći rukopis ovog istog popisa samostana, sačuvan u jednom kodeksu iz biblioteke grofova Batthyány u Alba Iulii, onom istom koji sadrži šarengradski zbornik uredaba iz 1499. Taj popis, dodan na kraju kodeksa, nije posve identičan popisu u Gonzage, odnosno Waddinga. Tako se 2. ugarska kustodija naziva Iločkom (*custodia Vylak*), a u njoj se Šarengrad navodi na drugom mjestu. Uz Ilok i Šarengrad, toj kustodiji pripadaju samostani u Perecskeu (u Baranji), Đakovu, Kolutu, Kovilju, Futogu i Alšanu, dakle samostani što se nalaze u donjem dijelu ugarsko-slavonskog Podunavlja.⁹⁰ Naslovnici crkava uopće se ne navode.

Otprilike u isto vrijeme kad je načinjen taj katalog, točnije na Duhove (8. lipnja) 1511., održan je treći put u Šarengradu kapitul ugarske vikarije. Na njemu je za vikara drugi put izabran brat Gabrijel iz Pécsvárada.⁹¹ Kao što je poznato, 1517. ugarski su konventualci prihvatili ujedinjenje sa znatno brojnijim opservantima, iako su i dalje zadržali administrativni okvir svoje provincije (zване *Provincia sanctae Mariae*), a opservanti su se nazvali *Provincia sancti Salvatoris*. U međuvremenu, opservantska zajednica nije odustajala od pokušaja da postigne kanonizaciju Ivana Kapistrana. Papa Lav X napokon je 1519. otvorio kanonizacijski proces imenujući tročlani istražni odbor u koji su ušli pečuški i srijemski biskup te opat kutjevačkih cistercita.⁹² Pod nadzorom tog odbora sastavljene su do sredine 1521. dvije zbirke čudesa, od kojih jedna sadrži 620 izvješća o čudima učinjenim za svečeva života, a druga 223 posmrtna čuda. Obje su zbirke sačuvane u jednom kodeksu samostana Sant'Isidoro u Rimu, a mogu se skraćeno zvati Id* i Id†. U ovoj potonjoj zbirci zabilježeno je kao Id† #127 čudo koje je zanimljivo za povijest šarengradskoga samostana. To izvješće glasi:

“Brat Franjo iz Pataka, laik reda Manje Braće regularne opservancije Ugarske provincije, koji je oglušio na oba uha toliko da nije mogao čuti ni riječi u običnom razgovoru, ali ni prodorne glasove propovjednikâ, pa čak ni zvuk velikoga zvona, učinivši sličan zavjet na grob blaženoga muža, bio je oslobođen. Po svjedočenju i iz zapisnika vjerodostojnih osoba; svjedok je poglavar istome bratu, to jest otac Benedikt iz Szentmártona, gvardijan samostana u Šarengradu; pomoćni svjedoci su druga tri brata svećenika iz istog samostana.”⁹³

Benedikt iz Szentmártona (*Zenth-Marthon*, tj. Sveti Martin, vrlo čest toponim koji se može naći u svim okolnim županijama) jedini je poimence poznati gvardijan srednjovjekovnog šarengradskog samostana. Ubrzo pošto su spomenute zbirke čudesa bile sredinom 1521. poslane u Vatikan, načinjen je još jedan manji popis s vrlo sažetim zabilješkama o čudesima, također sačuvan u samostanu Sant'Isidoro. Ondje se u još dva navrata pojavljuje Šarengrad. U jednom slučaju, neki Nikola *Zewch* (mađ. szűcs 'krznar'), njegova supruga i još tri žene iz Šarengrada svjedoče o uskrsnuću nekog neimenovana dječaka. U drugom, Matija Berthalam iz Šarengrada (*de eadem Athya*) svjedoči o uskrsnuću svoga sina Bernarda.⁹⁴ Prema tome, kada se zbroje sva poznata Kapistranova čudesa što su se dogodila u Šarengradu, počevši od najranije zbirke iz 1460., ima ih ukupno petnaest. Prema statističkoj obradi Kapistranovih čudesa,⁹⁵ pokazuje se da je Šarengrad na trećem mjestu po broju čudesa, iza Iloka (58 čudesa) i Segedina (29

⁹⁰ Varjú, “A gyulafejérvári”, 264.

⁹¹ *Anno igitur Domini 1511. existente generale vicario P. F. Francisco Zeno, iam fatus Gabriel de Peech-Varadino secundario eligitur in vicarium provinciae Hungariae in capitulo in loco de Athia celebrato in festo SS. Pentecostes* (Toldy, *Analecta*, 271).

⁹² Ödön Bölcskey, *Capistranói Szent János élete és kora*, 3 sv. (Székesfehérvár, 1923.-24.), 2: 615-616; Wadding, *Annales*, 16: 122. Više o tome i zbirkama čudesa što su tada popisane v. u Andrić, *Čudesa*, 144-146, 151-158.

⁹³ Sant'Isidoro, kodeks 1/6/2, fol. 16v. Usp. Andrić, *Čudesa*, 216. Karácsonyi, *Szent Ferencz*, 2: 10, zna za to izvješće, ali griješi kad ga datira oko 1460, tj. u vrijeme kad su nastale najranije zbirke Kapistranovih posmrtnih čudesa.

⁹⁴ Sant'Isidoro, kodeks 1/6/1, fol. 36v.

⁹⁵ Usp. Andrić, *Čudesa*, 274-6.

čudesu), a ispred Budima (13 čudesu), Erduta (10 čudesu), itd. Nema dvojbe da je pri tome, osim blizine Iloka i Šarengrada, važnu ulogu odigrao i opservantski samostan u Šarenggradu.

Kao što je već spomenuto, u Šarenggradu je znatno prije osnutka samostana postojala župna crkva. O njoj zasad znamo samo na osnovi spomenutih računa papinske desetine iz 1332.-35., gdje se samo u jednoj bilješci navodi titular te crkve, Sv. Petar. No, o nekoj crkvi u Šarenggradu govori i barem jedan kasniji izvor. U vatikanskom registru pristojbi zvanih *annatae*, koje su klerici plaćali prilikom imenovanja na nove službe, 26. siječnja 1517. uvedena je bilješka po kojoj je pisar Svete Stolice uplatio deset dukata “u ime” Martina, izabranog biskupa Augsburga (*Martini electi Augustopolitanensis*), za restituciju različitih službi u Pečuškoj biskupiji, čiji je ukupni prihod iznosio 200 dukata. Posrijedi su službe kanonika i arhiđakona (valjda pečuškog), prepošta “seoske prepoziture” Blažene Djevice Marije u Moroviću, te kapelana “pri oltaru Tijela Kristova u crkvi sv. Lovre u Šarenggradu, u pečuškoj biskupiji”.⁹⁶ Teško je zamisliti da dotična *Athia* u Pečuškoj biskupiji može biti išta drugo osim Šarengrada.⁹⁷ No, zasad o tome nemamo druge potvrde, jer je ovo jedini izvor koji spominje crkvu Sv. Lovre u Šarenggradu. Dakako, postavlja se pitanje njezina odnosa prema župnoj crkvi Sv. Petra: je li to jedna te ista crkva, koja je u međuvremenu promijenila titulara (što nije vjerojatno), ili je Šarengrad imao dvije crkve osim franjevačke, slično kao što je Ilok imao dvije župne crkve, Sv. Petra i Sv. Jelene Carice. Za rješanje tih nedoumica bit će potrebno naći nove izvore.

11. Početak osmanske vlasti

Nije poznat točan dan kada su Osmanlije zaposjeli Šarengrad i njegovu tvrđavu. Poznato je da je vojska sultana Sulejmana nekoliko dana opsjedala Ilok prije nego što je ušla u nj 8. kolovoza 1526. i da su mu se još za trajanja te opsade predale tvrđave u Osijeku i Erdutu. Sam sultan stigao je u Osijek 14. kolovoza.⁹⁸ Šarengradska je tvrđava vjerojatno bila prepuštena neprijatelju bez borbe prije tog potonjeg datuma. Juraj Srijemac nabraja u svome djelu 17 tvrđava što su ih Turci tada zauzeli u Srijemu i dalje uz Dunav, do Erduta, uključujući Šarengrad.⁹⁹ Poslije pobjede na Mohačkom polju i haranja po Ugarskoj sve do Budima, Sulejman se vratio u Carigrad, ostavivši jake vojne posade u većini osvojenih tvrđava u Srijemu; tako je bilo i sa Šarengradom.¹⁰⁰ Neke od tih tvrđava nakratko su zauzeli pristaše kralja Ivana Zapoljskog, kojima su uporišta bila u Bačkoj i Slavoniji: u jesen 1526. Jovan Nenad oteo je Turcima Čerević i Banoštor, a u proljeće 1527. Stjepan Berislavić Grabarski zauzeo je Vukovar, Borovo i Erdut.¹⁰¹ No, to se nije dogodilo i sa Šarengradom.

Opservantska *Kronika* bilježi da su u godini mohačkoga poraza propali mnogi samostani franjevačkog reda i drugih redova; poimence navodi 15 opservantskih samostana, među kojima i

⁹⁶ ... *ac etc. perpetue capellanie ad altare Corporis Christi [...] in ecclesia Sancti Laurentii in Athia Quinqueecclesiensis diocesis* (József Körmendy, *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano, 1421-1536* (Budapest, 1990.), 109, br. 224). O “seoskoj prepozituri” u Moroviću v. Emerik Gašić, *Povijest župe i mjesta Morović* (Dakovo, 1936.), 121-144.

⁹⁷ Madarski izdavači zapisâ o anatama tumače je kao mjesto Áta u županiji Tolna, a danas postoji i Áta u baranjskoj županiji, na pola puta između Villánya i Pečuha. Tim bi se rješenjima moglo dati prednost, dakako, tek ako bi se inače znalo da je u nekom od njih postojala crkva sv. Lovre.

⁹⁸ Ive Mazuran, “Turske provale i osvajanja u Slavoniji od kraja 14. do sredine 16. stoljeća”, u: Dušan Čalić i Duro Berber (ur.), *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje - zbornik radova* (Osijek, 1991.), 20; Szakály, “Phases”, 107; L.M. Alföldi, “The Battle of Mohács, 1526”, u: J.M. Bak i B.K. Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi: war and society in medieval and early modern Hungary* (Brooklyn, 1982.), 193. Usp. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 420-422.

⁹⁹ Szerémi, *Emlékirata*, 115. Usp. Sremac, *Poslanica*, 69.

¹⁰⁰ Barta, *La route*, 10.

¹⁰¹ *Ibid.* 95-96; Popović, *Srbi u Vojvodini*, 1: 118-119.

šaregradski.¹⁰² Juraj Srijemac, pak, zapisao je da je u nekom razgovoru koji se vodio u svibnju 1528. kod kralja Ivana Zapoljskog spomenuo samostane koje su Turci opustošili:

“Dobro znade i vaše očinstvo da je turski car već opustošio mnoge samostane; jasno je da ćeš u Kovilju naći napušten samostan; u gradu Futogu, u gradu Banoštoru, u gradu Iloku, u gradu Šaregradu i u okolici Budima stoje toliki pusti samostani, a isto je sa svima.”¹⁰³

Za razdoblje od 1531. dalje sačuvali su se zapisnici kapitulâ ugarske opservantske Provincije Presvetog Otkupitelja.¹⁰⁴ Iz njih vidimo kako su turska osvajanja utjecala na organizaciju Provincije. Od prvog zapisnika više nema Iločke kustodije, a od njezinih nekadašnjih osam samostana preživjela su samo dva, koji su tada bili priključeni dvjema susjednim kustodijama: samostan u Đakovu Slavonskoj kustodiji, a samostan u Perecskeu Ozorskoj kustodiji. Daljnje tursko napredovanje uzrokovalo je nestanak i tih dviju kustodija, Slavonske i Ozorske (od 1544.), a zatim i kustodije Patak (od 1546.). Šaregradskom samostanu više nema spomena, ali se u zapisnicima više puta javljaju dva fratra za koje možemo pretpostaviti da su ranije pripadali tom samostanu, ili su pak bili podrijetlom iz Šaregrada: Petar iz Šaregrada (*Petrus de Athya*) i Toma iz Šaregrada (*Thomas de Athya*). Petar se spominje kao prisjednik kapitula od 1531. do 1542., lektor (predavač) na provincijskom studiju u Velikom Varadinu (1531.-33.), u Papi (1535.-37.), u Pataku (1537.), u Csanádu (1539.) i u Erdeljskom Biogradu (1542.), te kao gvardijan samostanâ u Bátoru (1533.) i u Csanádu (1539.) i u Erdeljskom Biogradu (1542.), te kao gvardijan samostanâ u Bátoru (1533.) i u Csanádu (1539.).¹⁰⁵ Toma iz Šaregrada, pak, javlja se kao kustos i vizitator kustodije Ineu [mađ. Jenő] (1537.), vizitator Transilvanske kustodije (1542.), te kao gvardijan samostanâ u Félfaalu (1535.), Bátoru (1539.) i u Szőlösu (1542.).¹⁰⁶

12. Pokušaj obnove samostana pod Turcima

Poznato je da je šaregradski samostan ponovno oživio u drugoj polovici 16. stoljeća, u sklopu franjevačke provincije Bosne Srebrene (ili Srebreničke). Nije, međutim, utvrđeno koliko je vremena proteklo od časa kad je taj samostan bio izgubljen za ugarsku opservantsku provinciju do časa kad ga je ponovno napučila bosanska jurisdikcija. Specifične povlastice koje je bosanska provincija uživala u Osmanlijskom Carstvu kao i druge povijesne okolnosti uvjetovale su njezino (ponovno) širenje po osvojenim dijelovima Ugarskog Kraljevstva. U Srijemu je osobito važan udio u pastoralnom radu imao samostan Blažene Djevice Marije iz Olova.¹⁰⁷ Upravo su franjevci iz Olova obnovili i samostan u Šaregradu. Oni su možda ovamo došli oko 1573. ili pak oko 1586., jer iz tih godina potječu pisma u kojima pape spominju aktivnost bosanskih franjevaca sjeverno od Save, odnosno pozivaju ih da pomognu u nestašici svećenika

¹⁰² *Tunc etiam perierunt multa claustra nostri ordinis, videlicet Fwtak, Uylak, Athia, Alsan, Perecske, Kewmlüd, Pakos, Ozora, Geergy, Budensis conventus, Pesthiensis, Thata, Giongyös, Bereny, locus de Szegedino, innumerabiles aliae ecclesiae, tam secularium, quam religiosorum ac monialium* (Toldy, *Analecta*, 298). Usp. Fermendžin, “Chronicon”, 26-27.

¹⁰³ *Bene scit jam vestra paternitas, quod jam claustra sunt multa desolata per Turcarum Cesarem; scire videlicet in Cabol claustram (!) desolatam reperies; Futagh in opido, in opido Bamonostra, in opido Wylak, in opido Attya et in circuitu Bude claustra multa desolate sedent, et sic de singulis* (Szerémi, *Emlékíráta*, 226). Usp. Sremac, *Poslanica*, 135.

¹⁰⁴ Te zapisnike za razdoblje od 1531. do 1567. objavili su Vincze Bunyítay, Rajmund Rapaics i János Karácsonyi, *Egyháztörténelmi emlékek a Magyarországi hitújítás korából / Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, 5 sv. (Budapest, 1902.-1912.), 2: 462-530.

¹⁰⁵ Bunyítay, Rapaics i Karácsonyi, *Egyháztörténelmi emlékek*, 2: 468, 469, 471, 475, 479, 480, 485, 492, 494, 496.

¹⁰⁶ *Ibid.* 477, 484, 486, 490, 491, 496.

¹⁰⁷ Emanuel Franjo Hoško, “Djelovanje franjevaca Bosne Srebrne u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća”, u: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine, održan 24. i 25. listopada 1978. u Sarajevu* (Sarajevo, 1979.), 104, 108.

na tom području.¹⁰⁸ Bosanski biskup Franjo Baličević (1588.-1615.) piše 1600. papi Klementu VIII. (1592.-1605.) da se u prvoj godini papina pontifikata, dakle 1592.-93., nalazio kao vizitator u Slavoniji, odnosno “u pokrajini Požega” (*nella provinzia Possega*); tako naime Baličević zove zemlju među Dravom i Savom, očito u vezi sa činjenicom da je ondje u sklopu turskog upravnog sustava središnje mjesto zauzimao sandžak Požega. Osim gradova Požege, Velike, Našica i sela oko Našica, biskup javlja da je tada ondje pohodio i Šarengrad, koji naziva Voćin ili Voćin (*Vochino*). Za nj kaže da je na obali Dunava, udaljen pet dana od Našica, i da ima samostan sa crkvom Sv. Augustina (isti titular kao i u Velikoj), u kojem živi šest franjevaca i jedan konvers (laički brat). Taj samostan pastoralno opslužuje sam Šarengrad i okolna sela s oko 1200 katolika.¹⁰⁹

No, šarengradski je samostan ponovno opustio već u vrijeme habsburško-turskog “četnaestogodišnjeg” rata (1593.-1606.) i ustanka u Slavoniji potkraj 16. stoljeća. O tome govori nekoliko različitih izvora, međusobno neovisnih, što su nastajali u razmacima od nekoliko desetljeća sve do prve polovice 18. stoljeća. Zato je zanimljivo usporediti te djelomice različite verzije događaja u Šarengradu i slijediti kako se s protjecanjem vremena izvješće postupno iskrivljuje. Najstarija verzija nalazi se u spomenutom pismu biskupa Baličevića iz 1600., u kojem se, poslije opisa samostana u Šarengradu u vrijeme biskupova posjeta, dodaje i što se dogodilo “prije četiri godine”, dakle 1596. Biskup pripovijeda kako su Turci otkrili da jedan fratar skriva u samostanu kršćanske zarobljenike, pomažući im da pobjegnu u svoje zemlje; stoga su mu odrubili glavu, nabili ga na kolac, ostale fratre rastjerali i samostan opljačkali.¹¹⁰ Nešto slično dogodilo se, prema Baličeviću, i u Našicama 1597. godine, kada su Turci rastjerali tamošnje fratre i samostan predali svojoj vojsci pod optužbom da su fratri skrivali carske uhode. Baličević očito ima na umu ta dva samostana kad nešto niže kaže da je u Bosni bilo 15 samostana franjevaca opservanata, a sada ih je samo 13, jer su dva nastradala od progona i klevete “u ovom posljednjem ugarskom ratu”.¹¹¹

Idući izvor o tome događaju u Šarengradu jest pismo katolika župe Ilok ili Ljuba iz 1634. Tu se kaže da su u blizini Iloka postojala dva samostana bosanskih franjevaca (*due conventi dei fratti zoccolanti di s. Francesco della provincia di Bosna argentina*), koji su se zvali Voćin (*Vocino*) i Kološtar (*Colostar*). Fratri su prvo napustili Kološtar, a potom je i voćinski samostan bio optužen da je prihvatio “carske vojnike koji su došli pustošiti tursku zemlju”. Turci su zbog toga smaknuli gvardijana, a taj se zvao Gašpar iz Olova (*Gaspare Piombese*), i to tako što su mu “ovdje u Iloku odrubili glavu, a zatim ga mrtva nabili po sredini na kolac”. Ostali fratri iz

¹⁰⁸ Fermendžin, *Acta Bosnae*, 310-311, br. 1207-8; 340, br. 1225-6. Usp. Pavičić, *Vukovska župa*, 255.

¹⁰⁹ To važno pismo biskupa Baličevića objavljeno je dva puta: Antal Hodinka, *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből* (Budimpešta, 1898.), 103-114, br. iv = Karlo Horvat, “Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia / Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 21 (1909.), 68-75, br. 67. Usp. Pavičić, *Vukovska župa*, 230, 254-255; Josip Buturac, *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja* (Zagreb, 1970.), 50.

¹¹⁰ *Visitai in oltra il monasterio et la chiesa di San Augustino nel borgo Vochino, lontano da Nasice 5 giornate, sopra la ripa del Danubio, doue trouai 6 frati, et un conuerso; nel quale borgo et nelle ville vicine sono 300 case di catholici, et anime 1200. Cresimai piu di 200 e fatto le solite funzioni vescouali, lasciai ben seruita la chiesa da quelli frati. Quattro anni adietro fu scoperto da Turchi un frate, che nascondeua in monasterio li christiani schiaui, dandogli modo di fuggir a lor paesi, et decapitato, fù pertrauerso impalato, i frati disciacciati, s'impatronirno i Turchi del monasterio, chiesa et robba* (Hodinka, *Tanulmányok*, 106-7 = Horvat, “Monumenta historica”, 70). Nešto o “četnaestogodišnjem” ratu v. u Robert A. Kann, *A history of the Habsburg Empire, 1526-1918* (Berkeley, 1980.), 41-42; također Bösendorfer, *Crnice*, 327.

¹¹¹ Hodinka, *Tanulmányok*, 106 i 111 = Horvat, “Monumenta historica”, 70 i 72. Na potonjem se mjestu kaže: *In tutto il Regno di Bosna erano ultimamente 15 monasterii di frati osservanti di S. Francesco, et al presente restano solamente 13, perche i dua sono stati tolti da Turchi, per la persecutione et calumnia fattali in questa ultima guerra d'Ungeria.*

Voćina potom su neko vrijeme boravili po okolnim selima, posjećujući kršćane, a onda su u taj kraj došli neki svećenici pa su se fratri "povukli u svoju provinciju, u samostan u Olovu". Za sve te događaje u pismu se ne daju nikakve bliže kronološke odrednice.¹¹² Voćin je, kao što je poznato, uobičajeno ime današnjeg Šaregrada u tursko vrijeme. Manje je jasno na što se odnosi ime Kološtar; Pavičić ga poistovjećuje sa srednjovjekovnim samostanom u Lukovu (Lučići), "koji je ležao blizu ušća Spačve u Bosut".¹¹³

Uspomena na tragični događaj iz 1596. sačuvana je i u kasnijim franjevačkim ljetopisima i "deskripcijama". Tako je Franjo iz Velikog Varadina u svom opisu Provincije Bosne Srebrene iz 1679. na kraju nabrojao "mučenike" provincije i među njima na prvom mjestu šaregradskog gvardijana koji je bio "živ nabijen na kolac", što se ne slaže sasvim s pismom iz 1634., prema kojem je gvardijan bio najprije obezglavljen.¹¹⁴ Opsežniji i još legendarniji prikaz istog događaja nalazi se u djelu slavonskog franjevca Ivana Stražemanca posvećenom istoj provinciji, koje je napisano 1730. i kasnije dorađivano. Ondje se u odjeljku posvećenom Šaregradu kaže i ovo:

"Malo prije opsade Beča Turci su spalili samostan i crkvu, a na iločkoj kapiji su gvardijana živog oderali, vikara nabili na kolac, ostalu braću okrutno poubijali, a svete predmete i samostanski namještaj opljačkali. Priča se da su tada dva psa koja su bila u samostanu pobjegla u Bosnu u samostan Sutjesku (gdje se tada nalazio provincijal), prevalivši udaljenost od šest dana puta, da bi lavežom ispriповijedali o nesretnom događaju."¹¹⁵

U 16. i 17. stoljeću, Šaregrad se često spominje u zapisima putnika, naročito europskih poslanika koji su Dunavom brodili prema Carigradu. Na primjer, Antun Vrančić je 1553. sastavio itinerar (*ratio viae*) putovanja na Portu s točnim udaljenostima između pojedinih važnijih naselja, gdje čitamo i ovo: "Od Vukovara do Atyavára, razorene tvrđave, [koju] tamošnji žitelji zovu Oćin, dvije milje."¹¹⁶ Od carskog poslanstva Adama Herbersteina iz 1608. ostao je vrijedan putopis koji je napisao njegov tajnik Maksimilijan Prandstetter i u kojem se Šaregrad naziva samo mađarskim imenom: "razrušena tvrđava i samostan Atya, okruženi vinogradom".¹¹⁷ Turski putopisac Evlija Čelebija prošao je 1663. blizu Šaregrada, ali ga nije posjetio. Godine 1665. po-

¹¹² Fernendžin, *Acta Bosnae*, 417-418, br. 1315. Pavičić, *Vukovska župa*, 255-256, tumači ovu ispravu donekle netočno kad kaže da su se voćinski, odnosno šaregradski, fratri poslije 1600. "u potaji razišli po selima", a "u franjevačkoj organizaciji pristupili konventu olovskome u Bosni, koji im je za to bio najpodesniji". Iz svega je očito da su ti fratri upravo odande i došli te da između zajednice što je živjela u šaregradskom samostanu prije 1526. i one što je u njemu bila potkraj 16. stoljeća nema izravnog kontinuiteta. Prema tome je netočna i Buturčeva tvrdnja da "u Šaregradu djeluju domaći slavonski franjevci sve do uništenja samostana na koncu XVI. stoljeća" (Buturac, *Katolička crkva*, 65). Usp. F. E. Hoško, "Franjevci u Srijemu, Slavoniji i Bačkoj potkraj srednjeg vijeka", *Croatia christiana periodica* 11/19 (1987), 129-130.

¹¹³ Pavičić, *Vukovska župa*, 254, 267. I Emericus Gašić, *Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-Diacovensis et Sirmiensis* (Osijek, 1944.), 158, s.v. Lučica (Lukovo), implicitno poistovjećuje gornji Kološtar s Lukovom; on k tome razlikuje samostan u Lukovu od onog u Alšanu. Pavičić se u navedenom djelu o tome ne očituje, ali u radu "Hrvatsko naselje u Fruškogorskom području", *Hrvatsko kolo* 23 (1942.), 124, nabraja odvojeno samostane "u Lukovu kraj Lipovca i u Alšanu kraj Gunje na Savi".

¹¹⁴ *In Vochino (nunc Saregradino) prope Danubium quardianus impalatus vivus, tunc temporis desolatur conventus (Descriptio provinciae Bosnae-Argentinae facta per r. p. f. Franciscum a Varadino anno 1679, prir. Ferdinandus Kaizer (Szabadka, [1914.]), 14.*

¹¹⁵ Ivan Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene / Expositio provinciae Bosnae Argentinae*, prir. i prev. S. Sršan (Zagreb, 1993.), 308-309. Barbarić, *Crtice*, 44 i 48, prenosi vijesti iz 1634. i onu Stražemančevu kao da se odnose na dva različita događaja, od kojih se jedan zbio na početku, a drugi pri kraju turske okupacije. Propast samostana u Šaregradu još slikovitije i pretjeranije prikazuje Horvat, *Srijem*, 214, koji k tome pogrešno datira cijeli događaj jedno stoljeće kasnije, u doba oslobođanja Slavonije i Srijema od osmanske vlasti.

¹¹⁶ *A Valkowar ad Athiawar arcem dirutam, Ochinum indigenae vocant - milliaria 2* (Antal Verancsics, *Összes munkái*, sv. 12, prir. László Szalay, *Monumenta Hungariae historica*, ser. 2 (Írók), sv. 32 (Pešta, 1875.), 56).

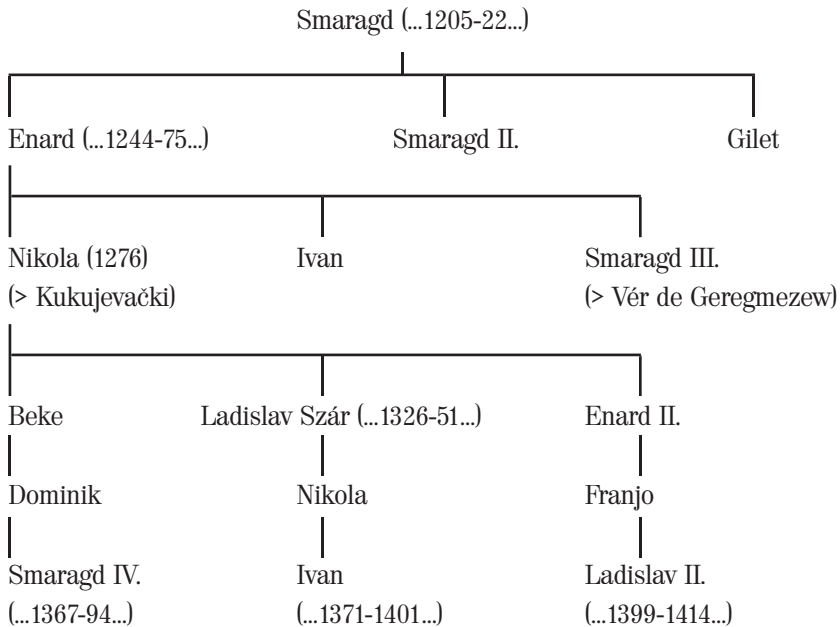
¹¹⁷ *vnd weitter hinab aber ein zerstörtes Schloss vnd Closter Athia, darbey ein Weingebürg gesehenn* (Ivan Bojničić, "Putovanje carskoga poslanstva u Carigrad g. 1608", *Vjesnik zemaljskog arhiva* 12 (1910.), 208). Bojničić krivo tumači *Athia* kao Opatovac.

novno je tuda putovao i tada je bio i u Šarengradu, koji zove Voćin; posebno je opsežno opisao tvrđavu. S druge strane, o tvrđavi Voćinu na Papuku - koju je navodno posjetio 1660. - zapisao je, uz ostalo, ovo: "Ovo je požeški Voćin. Jedan Voćin ima i na obali rijeke Dunava."¹¹⁸

Mađarsko ime Atya i hrvatsko Oćin/Voćin/Voćin svakako su u fonetskoj vezi, a zacijelo i u semantičkoj, ako se može dokazati da je hrvatski oblik prvotno glasio O(t)ćin, što je pridjev izveden od imenice *otac*.¹¹⁹ U svakom slučaju, današnji Šarengrad i današnji Voćin (pod Papukom) bili su homonimni samo u tursko doba, jer se u srednjem vijeku prvi redovito zove Atya, a drugi Atyina (*Athina*, *Atina*). Kako je i u zapadnoslavonskom Voćinu potkraj srednjega vijeka postojao franjevački samostan, neki su autori, zavedeni ovom privremenom homonimijom, podatke koji se odnose na nj pogrešno povezivali sa Šarengradom.¹²⁰

PRILOG.

1. Djelomični rodoslov Smaragdovih potomaka.

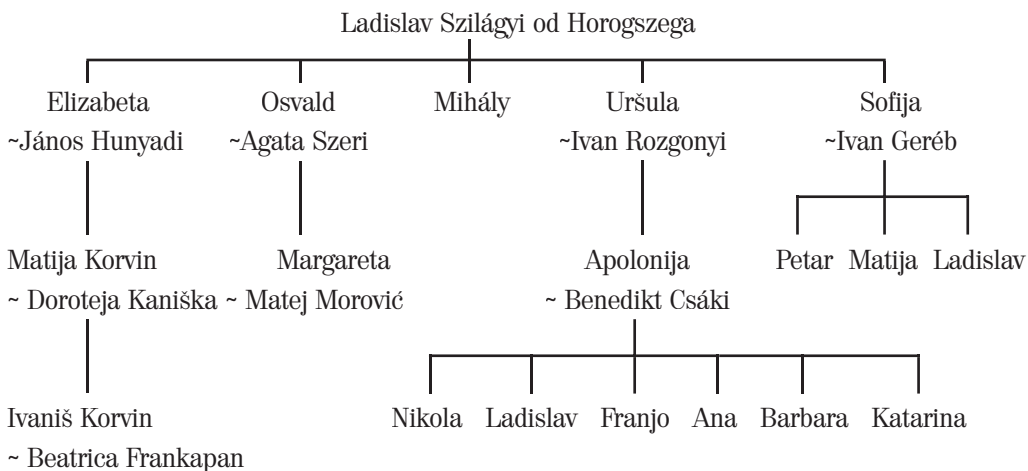

¹¹⁸ Evlija Čelebi, *Putopis - odlomci o jugoslavenskim zemljama*, prev. Hazim Šabanović (Sarajevo, 1967), 234, 354, 517-518.

¹¹⁹ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, 2 sv. (Zagreb, 1975. [pretisak]), 1: 867, s.v. otćin/oćin. Ovamo spada i riječ ot(ć)ina 'baština, oćevina'.

¹²⁰ Tako Pavić, "Redovništvo", 75, krivo povezuje sa Šarengradom vijest da su Turci 1529. ubili fratra Petra Dakovčanina u samostanu u Voćinu (*Athina*); isto prenosi Barbarić, *Crtice*, 44. Slično Gašić, *Brevis conspectus (Addenda et emendanda)*, 4-5, kaže da su šarengradski samostan 1496. osnovale dvije sestre udovice, što se zapravo odnosi na Voćin, a i protuslovi ranije donesenoj vijesti o Morovićevu osnutku samostana 1405. (ibid. 158).

2. Rodoslovni prikaz rodbinskih veza kraljevske dinastije Hunyadi, Mateja Morovića, obitelji Geréb i potomstva Apolonije Rozgonyi; povezuje ih potomstvo Ladislava Szilágyija od Horogszega. Nisu označeni svi članovi pojedinih naraštaja, nego samo oni koji se javljaju u tekstu. (Izvor: Kubinyi, *Mátyás király*, 165.)

Medieval Šarengrad (Atya) and its lords

Šarengrad, whose medieval name was *Atya* (a Hungarian word meaning ‘father’), is first mentioned in 1275 as an estate owned by Eynardus, son of a French-born royal officer Smaragdus. It was inherited by a stem of Eynardus’ descendants called *de Kwke* (today it would be ‘of Kukujevci’). In 1332-5, the parish church of St. Peter in Šarengrad, included in the jurisdiction of the archdeacon of Marchia in the bishopric of Pécs, paid a modest sum of 11 *grossi* for the extraordinary papal tithe. Because of disloyalty to the king Sigismund of Luxemburg, John of Kukujevci, called also “of Šarengrad”, lost his part of the Šarengrad estate, which the king handed over in 1398 to John of Morović [Hung. *Marót*], ban of Mačva († around 1434). Morović acquired the rest of the estate in 1404, again through a royal intervention, and in 1409, through an exchange of lands. In 1414, “the former castellans of Šarengrad” are mentioned; contrary to the common view, it seems that the castle was already built by the nobles of Kukujevci and not by ban Morović only.

Morović built in Šarengrad a convent and a church of the Holy Spirit for the Franciscans of the Bosnian vicariate, for which he received several papal permissions (in 1405, 1411 and 1420). The completion of that project was certainly delayed by the fact that, after a defeat in Bosnia in 1415, Morović spent four years in the Ottoman captivity. The convent began its life after 1420 and the pope Eugenius IV (1431-1447) was the first to grant indulgences to the attenders of its church. In the summer and autumn of 1456, some Italian fellow friars of the later canonized John Capistran - who died on 23 October 1456 in the Franciscan convent in nearby Ilok - were recovering from illnesses in the convent of Šarengrad. The early collections of Capistran’s posthumous miracles, written in Ilok until 1461, mention twelve miracle beneficiaries from Šarengrad, mostly children; among them, a son of the court master of Louis of Morović. From the beginning of the 15th century, Šarengrad is regularly described as market-town (*oppidum*), and we know of four students originating from it who studied in Cracow and Vienna.

The last member of the influential family of Morović and another ban of Mačva, Mathew († 1476), made in 1470 his wife Margaret Szilágyi - a cousin of king Matthias Corvinus - the owner of the Šarengrad estate. In 1481, the estate was transferred to her magnate cousins, brothers Geréb of Vingárt. In the summer of 1490, the convent in Šarengrad was damaged in the attack which the partisans of Maximilian of Habsburg made on the estates of the Geréb family, who was a supporter of king Wladislas II. Nevertheless, the convent subsequently played an even more prominent role, the chapters of the Hungarian observant vicariate being held in it in 1495, 1499 and 1511. Especially important is the Šarengrad chapter of 1499, when the prescriptions and decrees concerning the observant Franciscans in Hungary were put together and confirmed. In 1500, the head of the Franciscan *custodia* of Ilok, Stephen of Szaporca, died and was buried in the convent in Šarengrad. Ladislas Geréb, archbishop of Kalocsa and previously bishop of Transylvania, was also buried here. His testament, two notes on his death as well as the text of his epitaph are preserved, but data on the year of his death are discordant; the correct date, 26 July 1502, has been confirmed through a detailed comparative examination. According to the epitaph, next to Ladislas his two brothers, count palatine Peter († 1503) and the ban of Croatia Matthias († 1493), were also buried; but this may not be true in the case of Peter; none of the tombs has been found so far.

After the Gerébs passed away without offspring, Margaret Szilágyi appeared again as the owner of Šarengrad in 1504, only to leave the estate to the children of her relative Apollonia of Rozgony and her husband Benedict of Csák. They donated it, as early as 1505, to the count palatine Emeric of Perény († 1519), probably on the occasion of his marriage to Dorothy of Kanizsa, the widow of Peter Geréb. Soon afterwards Perényi himself donated the castle and the estate to the ban of Belgrade, Emeric Török of Enying, but the latter had subsequently to pay for it in cash after Dorothy protested against the donation. The last medieval lord of Šarengrad was Emeric's son Valentine, also ban of Belgrade and later captain of Severin (Hung. Szörény), a warrior who finished his days in the Ottoman captivity.

Around 1510, the convent in Šarengrad is mentioned as a part of the *custodia* of Ilok (also called "of blessed John Capistran") along with seven other convents around the lower Danube. In the repeated registration of Capistran's miracles around 1520, three more cases from Šarengrad are noted down; one of them describes a lay brother from the Šarengrad convent, named Francis of Patak, who was healed from deafness - a miracle testified to by the convent's guardian, Benedict of Szentmárton, and three other friars. The Turks captured Šarengrad in August 1526, on their inflexible way to Mohács and Buda. The convent was abandoned, just like the most of the *custodia* of Ilok. In the last quarter of the 16th century, it was briefly revived by the friars of the province of Bosnia "Argentina" (or "of Srebrenica"). The convent's activity in 1592-3 was documented by the contemporary bishop of Bosnia, Franjo Baličević. However, in 1596 the friars were chased away because of the collaboration with the Christians during the "fourteen-year" Habsburg-Turkish war. The putting to death and impalement of the guardian became a subject of later historical as well as legendary memory.